

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет правничих наук

Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«Захист людиною свого життя: історичний досвід та проблеми реалізації» (Protection of one's life by a person: historical experience and problems of implementation)**

Виконав: студент 2-го року навчання,

Спеціальності

081 Право

Завгородній Максим Андрійович

Керівник: **Заєць А. П.,**

доктор юридичних наук, професор

Рецензент _____

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2024 р.

Київ – 2024

Декларація
академічної доброчесності
студента НаУКМА

Я, Заблорозний Максим Анатолійович,
студент 2 року навчання факультету
правничих наук, спеціальність 081 "Право",
підтверджую, що написана мною магістерська
робота на тему "Засвіт можиною своєї
життя: історичний зовбіг на проблемі реалізації"
візновідає вимогам академічної доброчесності
та не містить порушень, передбачених
пунктами 3.1.1. - 3.1.6. Положення про
академічну доброчесність збудувачів НаУКМА
від 07.03.2018 року і зі змістом якого озна-
комлений.

Підтверджую, що надана мною електронна версія
роботи є оригінальною і готова до перевірки.

Згоден на перевірку моєї роботи на віз-
новісність критеріям академічної доброчесності
у збудувачів.

Дано згоду на архівування моєї роботи
в репозитарій та базис університету для
порівняння цієї та майбутніх робіт.

09.05.2024

Заблорозний М.А.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
<u>РОЗДІЛ 1</u>	
ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ	7
1.1. Історичний розвиток права на захист життя від Законів Ману до Конституції Франції.....	7
1.2. Сучасна регламентація права особи на захист власного життя.....	15
<u>РОЗДІЛ 2</u>	
<u>ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ</u>	22
2.1 Проблеми застосування статті 36 Кримінального кодексу України.....	22
2.1. Проблеми визначення меж захисту життя особою від протиправних посягань.....	38
2.3. Реалізація права на захист власного життя під час збройних конфліктів та регламентація такого права	44
ВИСНОВОК	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Всю свою історію людина захищала своє життя від свавільного втручання інших осіб. На початкових етапах розвитку людства, вона здійснювала це самостійно. З часом, функцію захисту життя особи перейняла на себе держава. Та чи вирішила така передача функцій одну з головних проблем як минулого, так і теперішнього – посягання на життя людини? На нашу думку, ні. Кожна держава у своїх нормативно-правових актах проголошує людину та її життя найвищою цінністю, однак при цьому кількість посягань на життя не зменшується, а в деяких країнах навіть збільшується. Необхідно розуміти, що держава не здатна забезпечити право на життя у повному обсязі, через обмеженість своїх ресурсів та повноважень. В такому випадку, єдиним хто може забезпечити право на життя у повному обсязі є сам носій цього життя – людина. Саме тому варто розглядати право на захист власного життя як невід’ємну складову права на життя.

Актуальність цієї теми особливо відчутна для України, а надто в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Після здобуття незалежності, наша держава зіткнулася з тим, що вона не може в повній мірі забезпечити безпеку осіб та задовольнити право людини на життя в повній мірі. Посягання на життя в Україні є доволі болючим питанням, адже незважаючи на доволі розвинену систему безпеки, кількість посягань на життя залишається на невтішному рівні. А тому при розгляді питання про захист права на життя, необхідно виходити з того, що головний захист права на життя – це дії з боку особи, на життя якої посягають. В умовах коли держава не здатна вчасно зреагувати на посягання, особа перебирає на себе функцію держави з захисту власного життя. Чи це напад грабіжника на вулиці, чи напад окупанта, людина, забезпечуючи власне право на життя, має право захищати своє життя як найбільшу її цінність.

Тема права на самозахист, його поняття, види, межі є добре дослідженим у літературі. Дане питання було досліджено такими науковцями як: Нерсесянц В. С.,

Корецький В. М., Тихомиров М. Н., Епифанов П. П., Г. Гроцій, Дж. Локк, Монтеस्कьє Ш. Л., Грибанов В. П., Свердлик Г., Страунінг Е., Глущенко П. П.. У доктрині широко проаналізовано поняття самозахисту, наведені різні точки зору щодо визначення видів та меж самозахисту. Незважаючи на кількість проведених досліджень, нині існує проблема з реалізацією права особи на захист власного життя.

Метою дослідження є вивчення можливостей для захисту особою власного життя в контексті права на життя та аналіз чинного національного та іноземного законодавства з метою виявлення проблем в реалізації права на захист власного життя.

Завдання дослідження:

1. дослідження еволюції захисту особою свого життя та підходів до розуміння такого захисту за допомогою екскурсу в історію цього питання;
2. встановлення якими джерелами права регулюється здійснення захисту життя особою в сучасному світі;
3. аналіз сучасних меж, що обмежують особу при захисті її життя та виявлення проблем таких меж;
4. аналіз національної судової практики для виявлення проблем для реалізації права на захист власного життя.
5. вивчення можливостей захисту особою свого життя в умовах збройного конфлікту та нормативне закріплення таких можливостей.

Об'єктом дослідження є право особи на захист власного життя як невід'ємної складової права на життя.

Предметом дослідження є правове регулювання захисту особою власного життя.

Методи дослідження. В даній праці було використано як загальнонаукові, так і спеціальнонаукові методи, вибір яких визначений об'єктом та предметом дослідження.

Перш за все застосовується діалектичний метод. Завдяки цьому методу вдалось дослідити шляхи напрацювання розуміння поняття та природи права на захист життя, підходів до його видів та визначення меж правомірного застосування.

Також підлягав використанню аксіологічний метод. Захист життя особою нерозривно пов'язаний з правами людини, а отже і з цінностями. Даний метод дав можливість дослідити практику держав та наукові доробки через ціннісні категорії, оцінити дотримання балансу можливості захисту життя та утримання від зловживання правом.

Порівняльно-історичний метод надав змогу вивчити розвиток правової оцінки, розуміння поняття та природи права на захист життя, особливостей його застосування. Завдяки цьому методу вдалось пізнати передумови мотивації при винесенні рішень судом, та різних підходів вчених, як на них впливали історичні обставини та погляди суспільства, що сприяло формуванню саме таких висновків.

Формально-логічний метод був необхідним для здійснення оцінки правової аргументації рішень національних судів. Це дало змогу чітко визначити специфіку критеріїв, що обмежують право на захист людино власного життя. Також цей метод допоміг проаналізувати позиції у доктрині задля оцінки їх відповідності суті права та викликам сучасності.

Застосування герменевтичного методу дало змогу здійснити тлумачення рішень суду, цілісно оцінити сферу застосування критеріїв, їх взаємозв'язок між собою.

РОЗДІЛ 1

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ

1.1. Історичний розвиток права на захист життя від Законів Ману до Конституції Франції

Кожна людина має право захищати своє життя. До такого висновку можна дійти поглянувши на сучасні нормативно-правові акти, що закріплюють права людини. Однак, як нам відомо, право виникло ще задовго до його нормативного закріплення. По суті своїй, право пройшло величезний історичний шлях до того як опинитися текстом у нормативних документах держави. Право на захист власного життя не є винятком, а навіть є прикладом того як право застосовували, ще задовго до його матеріалізації в законах.

Для того аби краще зрозуміти сучасний стан права на захист власного життя, варто зрозуміти, який еволюційний процес пройшло це право і як в різні часи воно було інтерпретоване для розуміння своїх носіїв.

Усні згадки про можливість особи самостійно здійснювати захист свого життя сягають ще початкового етапу розвитку людства, оскільки право на захист власного життя існувало ще задовго до виникнення держави. Однак, задля того аби об'єктивно дослідити поставлене питання, ми будемо звертатися саме до письмових згадок права на захист власного життя.

Одним з перших прикладів писаного права, що закріплювали можливість захищати своє життя, були Закони Ману Стародавньої Індії, датовані приблизно II т. до н.е.. Зокрема, прообраз права на захист власного життя можна побачити у вірші 350 глави VIII: «Можна без вагань вбити вбивцю, який наближається (із вбивчим умислом), будь то вчитель, дитина, чи літній чоловік, або Брахман, глибоко обізнаний на Ведах» [1, ст.92]. В конструкції цього вірша ми можемо помітити, що у разі нападу вбивці, особа, якій загрожує небезпека, може вдатися до застосування фізичного насильства

повною мірою. По своїй суті, ця норма легітимізує вбивство нападника. Однак, є елемент, який дуже нагадує сучасне розуміння такого права. В дужках присутній вислів «із вбивчим умислом». Тобто, застосовувати вбивство можливо лише за наявності умислу у нападника. Варто запам'ятати цей момент, адже в інших письмових згадках такі конструкції відсутні.

Ще одним прикладом застосування права на захист власного життя можна назвати право Стародавнього Єгипту. У стародавньому Єгипті право на самозахист було важливим елементом соціально-правових відносин. Деякі докази свідчать про те, що давні єгиптяни мали право захищати себе та своє майно від нападу інших осіб. Одним з найвідоміших прикладів права на самозахист у стародавньому Єгипті є так зване "право Ка" (иба-ка), що було частиною концепції "Ка" у єгипетській міфології. Ка вважався духовним подвійником людини і вважався відповідальним за її захист. Таким чином, право Ка можна розглядати як певну форму права на самозахист, яка відображалася в ідеї захисту від зловмисників та небезпек. Крім того, історичні джерела також засвідчують, що в стародавньому Єгипті існували закони та норми, які регулювали використання сили для самозахисту. Наприклад, у випадках нападу на дім або власність, особа мала право захищати себе та своє майно, використовуючи необхідну силу для цього [2]. Таким чином, хоча деталі права на самозахист у стародавньому Єгипті можуть бути не повністю зрозумілі через обмежену кількість джерел, загальна концепція захисту від нападу була присутня і визнавалася в рамках того часу та культури.

Стародавній Китай також є прикладом закріплення права на захист власного життя. У стародавньому Китаї існували певні норми та концепції, які регулювали самозахист. Однією з найважливіших була концепція "права на захист себе", яка визнавала право людини захищати себе від нападу інших осіб. Ця концепція була важливою складовою соціально-правових відносин у стародавньому Китаї і відображалася в різних аспектах життя. Право на захист себе в стародавньому Китаї було пов'язане з концепцією "Лі", що означала правила поведінки та моральні норми. За цими правилами, людина мала право використовувати силу для захисту себе та свого майна

від нападу, проте це право повинно було бути обґрунтованим і використовуватися в межах моральних норм. Однак, варто зауважити, що право на захист себе у стародавньому Китаї було дещо обмеженим і залежало від соціального статусу особи. Наприклад, аристократи мали більше прав на самозахист, ніж звичайні люди. Загалом, право на самозахист у стародавньому Китаї було важливою частиною правової системи та соціальних відносин і відображало основні принципи моралі та етики, що існували у той час [3]. Як ми бачимо, в Китаї існували значно інші підходи до захисту власного життя, ніж у інших прикладах, що пояснюється особливістю культури та політики, яку тоді застосовували на території Китаю.

Наступним кроком в еволюції права на захист власного життя можна назвати діяльність мислителів Стародавньої Греції, а саме, давньогрецького поета-мислителя Гомера. Він зазначав, що кожному належить право із застосуванням сили захищати свою честь від зустрічних домагань і спорів [4, с. 213-214]. Цими словами, Гомер озвучив ідею того, що своє життя та честь можна захищати від посягань саме за допомогою сили. На відміну від попереднього прикладу, тут ми не бачимо прямої вказівки на те, що захищаючись, особа може вбити свого нападника. Також варто згадати і праці давньогрецького філософа Платона, який також висловлював думки, щодо можливості людини захищати своє життя. В контексті захисту своїх прав, Платон орієнтувався на тому, що чоловік не стане терпіти страждання та переносити несправедливість. У своїх працях він вказував коли вбивство не вважалось протиправним: «вбивство при обороні від грабіжника; вбивство гвалтівника самою жертвою насильства, її чоловіком, батьком, братом чи сином; вбивство при захисті свого батька чи матері, дітей, братів, дружини» [5]. Як ми бачимо, позиція давньогрецьких філософів базувалася на тому, що у разі, якщо є посягання на життя, то життя нападника та його доля переходить до його жертви. Ми можемо порівняти таку позицію з тим принципом, що права людини закінчуються там, де починаються права іншої людини. Ця теза підтверджується і працями Епікура, в яких зазначалося, що у суспільстві існує договірний характер справедливості, який полягає в тому, що в стосунках людей один з одним, в яких би то не було місцях, завжди є договір

про те, щоб не шкодити й не терпіти шкоди, тобто – захищати себе від протиправних посягань [6].

Зі становленням римського права, почали з'являтися і позиції відомих римських юристів, що стосувалися захисту особою власного життя. Для прикладу можна згадати одну з промов Марка Тулія Цицерона, в якій він обґрунтовував правомірність вбивства при опорі насильству:

«існує природній закон, який ми не завчили, не вчитали, не отримали в спадок, але узяли з самої природи, з неї черпнули, з неї витягнули; він не придбаний, а природжений; ми ненавчені йому, а ним пройняті: якщо нашому життю загрожують які-небудь підступи, насильство, зброя розбійників або недругів, то всякий спосіб свого захисту виправданий. Бо мовчать закони серед брязкоту зброї і не велять себе чекати, якщо тому, хто захоче чекати їх допомоги, доведеться постраждати від беззаконня раніше, ніж покарати по закону» [7].

В своїй промові Цицерон зачепив думку, яка досі є актуальною. Він вказав, що особа має право захищати своє життя самостійно, адже, якщо вона буде покладатися на «закон», то така особа зазнає шкоди швидше, ніж держава зможе захистити її.

Одним з найважливіших еволюційних елементів права на захист власного життя стали Дигести Юстиніана, зокрема, Книга перша, Титул перший, пункт 3. У ній вказувалось наступне: «Ми повинні давати відсіч насильству і протиправності, бо правом встановлено, що якщо хто-небудь зробить що-небудь для захисту свого тіла, то вважається таким, що вчинив правомірно» [8]. Таким чином, було закріплено правомірність дій осіб, що захищають власне життя від злочинних посягань. По суті, в Стародавньому Римі, закріплення таких норм відбувалося шляхом констатації факту наявності у кожного природного права захищати себе шляхом насильства над порушником. Однак, не варто забувати, що саме в цей період почали активно застосовувати судовий спосіб захисту прав, що давало особі два альтернативні методи захисту свого життя.

Загалом, період Стародавнього світу можна охарактеризувати як початок розвитку регламентації права на захист власного життя. В більш ранніх джерелах ми можемо побачити доволі суворий підхід до захисту життя, який дозволяв вбивати

нападника. З часом, такі конструкції були пом'якшені та знайшли своє відображення в Стародавній Греції та Римі. Однак, з подальшим розвитком цивілізації, розвивалися і права, зокрема і регламентація права на захист життя.

Варто також згадати і діяльність пов'язану з захистом життя на території Київської Русі. Першу таку згадку можна віднайти у договорі укладеному між князем Ігорем та візантійським імператором в 945 р., у якому було закріплено наступні слова: «Якщо хто від Русі або від греків вчинить неправильно, царський чиновник може виправляти їх» [9]. Ці слова в основі своїй стосувалися захисту майна, однак, дозволяла також купцям захищати власні життя. Однак, стосовно захисту життя, краще цей момент було висвітлено у Руській правді, в якій закріплювалося право як на вбивство грабіжника, так і вбивство нападника, який мав умисел на позбавлення жертви життя (аналогічно з Законами Ману) [10].

Новим кроком у розвитку права на захист життя став документ, що одним із перших закріпив основоположні права особи на теренах середньовічної Європи – це Велика хартія вольностей 1215 року. Головне досягнення цього етапу – це закріплення можливості захищати свої права та свободи, якщо були відсутні законні підстави для їх обмеження [11]. Під таким захистом розумілося і те, що особа має право, у разі посягання на її життя без законних підстав, захищати себе тими способами, які їй доступні.

Через декілька десятиліть, побачила світ французька збірка місцевих законів «Кутюми Бовезі» 1280-1283 років, яке не тільки закріплювала право особи на захист власного життя, а й обґрунтовувала правомірність позбавлення життя нападника при власному захисті [12, с. 467-468].

Цікавий приклад закріплення та застосування права на захист власного життя можна побачити у Японії. У стародавній Японії право на самозахист було значущою частиною їхньої культури та суспільства. Самозахист у Японії був часто пов'язаний із самураями, які були високо тренуваними воїнами, що служили у феодалних державах як охоронці та воїни. Самураї мали право носити традиційну японську зброю, таку як

катана та вакізасі, і вони були навчені використовувати цю зброю для своєї оборони та захисту своїх володінь. З іншого боку, для звичайних громадян право на самозахист також було важливим, але з обмеженнями. Наприклад, у період Едо (1603-1868 рр.) заборонялося носити зброю, так як це могло б порушити спокій у мирному суспільстві. Тим не менше, у разі нападу на особу чи власність, громадяни мали право захищати себе за допомогою доступних засобів, таких як палиці або ножі, які могли бути використані як інструменти або знаряддя самозахисту [13].

Не варто забувати і про території сучасної України, які в ті часи знаходилися в складі інших держав. Для прикладу, Російське Соборне Уложення 1649 року містило норми, які надавали право особі захищатися від нападу та дій злочинця на захист свого будинку і себе від насильства, при цьому зазначалося, що при обороні когось із нападників може бути вбито [14, с. 290-291].

Особливістю вказаного вище періоду було те, що норми, які закріплювали право особи на захист власного життя, некардинально відрізнялися від тих, що були в часи Стародавнього світу. Це було наслідком позитивного впливу держави на право як на соціальний регулятор.

Однак, з розвитком цивілізації і науки зокрема, у суспільстві почали формуватися ідеї центральної ролі життя людини в діяльності держави. Серйозний вклад в розвиток права на захист власного життя внесли Г. Гроцій, Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є.

Г. Гроцій у своїй праці «Про право війни та миру», а саме, в Книзі першій, зазначив наступне: «За законами всіх відомих нам народів визнається невинуватим той, хто зі зброєю в руках захищає своє життя, якому загрожує небезпека нападу» [15]. На відміну від попередніх регламентацій права на захист власного життя, Г. Гроцій не використовує персоніфікацію та говорить лише про те, що особа має право захищатися від «нападу». Це зумовлено тим, що автор намагався не обмежуватися лише особою нападника, а й намагався сказати, що особа може захищати своє життя від посягань держави.

Дж. Локк в свою чергу також розвивав ідею захисту особою життя самотужки. Так, в одній зі своїх праць, він зазначив, що якщо закон, який було створено для збереження життя, при застосуванні сили не може його врятувати, то це дозволяє людині вдатися до самозахисту і до права вбити нападника, в якості засобу врятувати власне життя, адже через дії нападника, у особи немає часу на звернення до суду та на винесення законного рішення [16].

На нашу думку, найкраще право на захист власного життя описав Шарль Луї де Монтеск'є в одній зі своїх праць, де він обґрунтував, що таке право є природнім: «У випадку природної самооборони, я маю право вбити, тому що моє життя належить мені, так само, як життя того, хто нападає на мене, належить йому» [17, с. 122-123].

На основі викладених у цих працях думок, у кінці 18-го століття почали формуватися правові позиції, що лягли в основу перших конституцій того часу. Завдяки висновкам філософів, регламентація права на захист власного життя отримала новий подих в своїй історії. В цілому, ці думки змінили бачення цього права в сторону гуманізму та захисту права на життя як основоположної цінності тогочасних держав.

Прикладом такої еволюційної регламентації стали Конституція США 1787 року та Конституції Франції 1791, 1793 та 1795 років.

Зокрема, II поправка до Конституції США внесла новелу до питання захисту особою власного життя. Ця поправка закріпила право народу на зброю, оскільки головною метою вільного володіння нею є забезпечення індивідуального та колективного захисту [18]. Якщо порівняти цю норму з вищевикладеними, можна побачити, що на відміну від попередніх регламентацій, ця поправка і вся конституція не просто закріплює право осіб на захист власного життя, а й надає інструменти для його захисту. Цей елемент є унікальним для правової регламентації, адже по суті своїй, для захисту природнього права на життя іноді не достатньо тих інструментів, які були у людини до цього. Якщо перші згадки такого права давали можливість застосовувати загальну категорію «наси́льство», то з появою права на вільне володіння зброєю, у особи з'явився чіткий механізм як вона може захистити своє життя.

Схожа норма була закріплена значно раніше за Конституцію США і цьому посприяли наші предки. Зокрема, у Конституції Пилипа Орлика від 1710 року було закріплено право вільного чоловіка на носіння зброї для своєї оборони [19]. Між Конституцією Пилипа Орлика та II поправкою до Конституції США є багато спільного. Перш за все, захист людиною власного життя базується на праві володінні і носінні зброї. Саме це право забезпечує особу можливістю захистити себе як від нападника, так і від незаконних посягань держави. Ці два приклади є унікальними і майже ніде не зустрічаються в сучасному світі, що на нашу думку є прорахунком сучасних законодавців. Ми вважаємо, що аби людина могла захистити своє життя, необхідно аби держава надавала їй інструменти для захисту. В цьому питанні названі вище документи є взірцем для наслідування, адже зброя є інструментом захисту життя. Але на жаль, тенденція щодо закріплення в нормативних документах можливості особи володіти зброєю і використовувати її для власного захисту не віднайшла відображення у сучасній практиці.

Конституцій ж Франції спочатку закріплювали лише загальні положення щодо свобод людини. З часом, до тексту конституції, разом з Декларацією прав людини і громадянина, були додані пункти, що дозволяли «чинити опір силою» свавільним посяганням на життя людини, однак в Конституції Франції від 1795 року було здійснено регрес в закріпленні права людини на захист своїх прав від протиправних посягань [20, с. 216-227].

Підсумовуючи вище сказане, можна сказати, що право особи на захист власного життя пройшло довгий еволюційний шлях регламентації. Все починалось із доволі загального права, яке надавало особі необмежені можливості щодо захисту (включаючи вбивство особи), потім це право майже не мало розвитку, а з появою думок відомих філософів, право на захист життя отримало новий подих, який знайшов своє втілення в перших конституціях. З часом, в сучасних реаліях, це право знову було змінене і закріплене в сучасних правових документах, які стали правовою основою для діяльності держав та громадян.

1.2. Сучасна регламентація права особи на захист власного життя

Розглянувши історичний шлях розвитку права особи на захист власного життя, ми побачили яким воно було в різні етапи становлення людства. Тепер варто сконцентрувати нашу увагу на сьогоднішній та зрозуміти, яким чином в сучасному світі особа може захистити власне життя. Для цього необхідно звернутися до низки нормативно-правових актів міжнародної спільноти та віднайти в них згадки щодо можливості особи захищати своє життя самостійно.

Після потрясінь, що пережило людство в першій половині 20-го століття, міжнародна спільнота взяла курс на гуманізацію всього наявного права. Перш за все, це виразилось у створенні низки міжнародних актів, які закріплювали основоположні права людини. Європейська спільнота створила ті джерела права, якими послуговуються більшість цивілізованих демократичних країн.

Головною відмінністю цих актів від описаних вище джерел права, є те, що вони визначають головною соціальною цінністю людину, її життя та гідність. По суті своїй, в сучасному світі спільнота перейшла до політики висунення людини на перше місце по пріоритетності.

Зважаючи на те, що життя людини стало пріоритетом для захисту державою, не видається дивним і змоги захистити життя усіма доступними способами, зокрема, і закріпити можливість особи самостійно захищати своє життя від протиправних посягань. Такі можливості були описані у багатьох міжнародно-правових актах, однак, на нашу думку варто звернути увагу на два основоположних документа - це Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.) та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.).

Перше на що варто звернути увагу, це Стаття 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року. Вона проголошує наступне: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [21]. По суті, ця стаття проголошує,

що кожна людина має право на життя і таке право не може бути обмежено. Прямої вказівки на те, що особа може захищати своє життя самостійно тут немає, однак, оскільки було проголошено найвищу цінність людського життя, можна дійти висновку, що Декларація говорить про те, що життя належить людині, а тому вона може розпоряджатись ним на власний розсуд, в тому числі і захищати його.

Однак, на нашу думку, доволі чітко і зрозуміло право на захист власного життя закріплено в частині 2 статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Ця стаття проголошує коли саме позбавлення іншої особи життя не є порушенням частини першої цієї статті. Конвенція розглядає три випадки коли особа може позбавити іншу особу життя внаслідок застосування насильства: для захисту будь-якої особи від насильства, для здійснення законного арешту або запобіганню втечі, при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [22]. Таким чином, з тексту даної статті, ми можемо виділити двох суб'єктів, які можуть позбавляти життя в конкретних випадках – це особа та представники органів безпеки. Нас цікавить саме можливість особи позбавити іншу людину життя. Головною тезою, яка підтверджує право особи на захист як свого життя, так і життя іншої людини є «захист будь-якої особи від незаконного насильства». Ці положення, по суті своїй, закріпили право захищати своє життя. Однак, на відміну від попередніх регламентацій, які були описані вище, це право зафіксоване опосередковано і прямо не вказується, що особа може вбити свого нападника (як це було, наприклад, в Законах Ману).

Регламентація права на самостійний захист особою свого життя в вищеописаних документах, стала відправною точкою для багатьох держав в творенні власних норм, що закріплюють можливість особи самостійно захищати життя. В більшості випадків, в нормах національного законодавства держави дотримувалися тих стандартів, які були викладені в міжнародно-правових документах.

Так, для прикладу, в частині 2 статті 2 Конституції Федеративної Республіки Німеччина, застосовано вже стандартний спосіб закріплення права особи на захист

власного життя через загальне право особи на життя. «Кожний має право на життя та фізичну недоторканість. Свобода особистості непорушна. Втручання в ці права допустимо лише на основі закону» [23]. Як ми бачимо, право на захист особою свого життя в такому випадку закріплено через саме право на життя. Така регламентація зустрічається у світі найчастіше, оскільки більшість країн при створенні національного законодавства орієнтуються саме на Загальну декларацію прав людини та Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Однак, присутні випадки, коли держава в основному законі прописує пряме, а не опосередковане, право особи захищати своє життя.

Таким прикладом є Конституція України від 28 червня 1996 року, а саме, стаття 27. Вона проголошує наступне: «Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [24]. На нашу думку, така регламентація права на захист життя є однією з найкращих, адже вона дає зрозуміти, що кожна особа має невід'ємне право на життя та право захищати це життя. Завдяки такому закріпленню, не буде виникати питань щодо можливості захисту життя не тільки державою, а й самим носієм права – людиною.

Однак, в сучасному світі, в більшості випадків, право на захист особою власного життя регламентується не конституціями, а окремими законами, які зазвичай пов'язані з правом володіння та носіння вогнепальної зброї або така можливість закріплюється в інших законах (наприклад – кримінальному кодексі держави).

Одним з прикладів закріплення такого права є Кримінальний кодекс Французької Республіки. Відповідно до статті 122-5, не несе кримінальної відповідальності особа, яка під час невинного нападу на себе чи інших осіб одночасно вчиняє дії, спричинені необхідністю самозахисту себе чи інших осіб, за винятком випадків, коли існує диспропорція між засобами захисту та серйозністю нападу [25]. Конструкція цієї норми дуже схожа на аналогічну норму, яку містить Кримінальний кодекс України. Однак, в випадку французького законодавства є особливість на яку варто звернути увагу. Цією

особливістю є те, що норма проголошує можливість захисту особою власного життя у разі «невиправданого» нападу.

Цікавим є регламентація права на захист власного життя в законодавстві Німеччини. Як ми описували вище, Конституція Німеччини не містить прямого посилання на можливість особи захищати власне життя. Однак, як і у Франції, Кримінальний кодекс Німеччини регламентує можливість особи захищати своє життя. Так, зокрема, німецький кримінальний кодекс містить декілька статей, які дозволяють самооборону від незаконного нападу. Якщо немає іншої можливості для захисту, зазвичай дозволяється застосовувати смертоносну силу без обов'язку відступати. Однак не повинно бути крайнього дисбалансу («крайності *Missverhältnis*») між правом, що захищається, і обраним методом захисту. Зокрема, у разі застосування вогнепальної зброї попереджувальний постріл має бути здійснений при захисті виключно матеріального об'єкта. Якщо самооборона була надмірною, її винуватець не підлягає покаранню, якщо він або вона перевищили її через розгубленість, страх або жах. Така регламентація присутня у Розділі 4 кримінального кодексу Німеччини, зокрема у статтях 32, 33, 34 та 35 [26]. Як ми бачимо, особливістю цієї регламентації є те, що особа не підпадає під кримінальну відповідальність у разі, якщо вона здійснила вбивство «через розгубленість або страх. В подальшому аналізі законодавства України, ми побачимо, що така норма є вкрай необхідною для реалізації права на захист власного життя.

Нині в більшості демократичних країн право на захист людиною власного життя базується на доктрині «*Stand-your-ground law*». Суть цієї доктрини полягає в тому, що люди можуть застосовувати смертоносну силу, коли розумно вважають, що це необхідно для захисту від певних насильницьких злочинів. Згідно з цією доктриною, люди не зобов'язані відступати перед застосуванням смертоносної сили з метою самооборони, поки вони перебувають у місці, де вони перебувають на законних підставах [27]. На прикладі кримінального кодексу Німеччини ми можемо побачити, як ця доктрина задіяна в регламентації права на захист людиною власного життя. Ця доктрина перекликається з тим, що ми описували вище в історичній частині нашого

дослідження. Як і в давні віки, ця доктрина фактично дає можливість особі захищати своє життя за допомогою «смертельних способів». Звісно в кожній країні по-різному застосовують цю доктрину, як ми змогли переконатися на прикладі Франції та Німеччини. Однак, основа залишається незмінною – у разі нападу на особу, вона може застосовувати смертоносну силу для захисту власного життя. Однак, на нашу думку, найцікавішим у цій доктрині є те, що вона передбачає відсутність обов'язку «відступати» для збереження власного життя. Особливо це актуально при захисті життя в межах власного домоволодіння.

Використання цієї доктрини можна прослідкувати і у законодавстві Чехії. Зокрема, в Законі про зброю, присутній параграф, який передбачає можливість захисту власного життя за допомогою зброї. В цьому законі відсутні вказівки на те, що особа має право «не відступати» від нападу, однак і чітких вказівок на те, що особа повинна «відступати» від нападу також немає. Фактично, саме закон про зброю регламентує право на захист особою власного життя. Як і у більшості схожих законів, у цьому документі вказано, що захист особою власного життя за допомогою зброї має бути «пропорційним характеру нападу» [28]. Конструкція цієї норми є майже аналогічною українській регламентації, яка присутня у статті 36 Кримінального кодексу України. Однак, завдяки описаній вище доктрині, цю норму можна більш широко застосувати і тлумачити, аніж вказану статтю КК України.

Загалом, сучасний стан регламентації права на захист власного життя перебуває у доволі непоганому стані, однак, недоліки в такій регламентації ми все ж вбачаємо. Гуманізація допомогла спільноті краще зрозуміти цінність людського життя, що стало причиною закріплення самого життя як найвищої цінності. Однак, не завжди через міжнародні та національні норми можна визначити, що особа має право захищати своє життя. В більшості випадків таке право належить людині опосередковано, оскільки воно закріплено через право особи на життя. Таким чином, держави намагаються в повній мірі здійснювати свої обов'язки щодо захисту життя не перекладаючи їх на самих громадян. Більш чітка регламентація присутня у інших законах держав, зокрема у

законах про кримінальну відповідальність та законах про право володіння зброєю. Однак, оскільки, на нашу думку, право на захист людиною власного життя є складовою права на життя, воно має бути закріплено у основну законі держави аби підтвердити намір держави забезпечувати особу таким правом. Проблема сучасної регламентації права на захист особою власного життя в тому, що на відміну від давнього світу, держави відійшли від можливості особи вбити свого нападника. Це пояснюється гуманізацією суспільства та оголошення людини, її життя та здоров'я головною соціальною цінністю. Навіть незважаючи на доктрину «Stand-your-ground law», в більшості випадків, сучасна регламентація права на захист життя має елементи, які не завжди допомагають особі захистити себе або своїх близьких.

* * *

Право на захист особою власного життя пройшло доволі значний еволюційний шлях перед тим як воно стало для нас чимось звичайним та зрозумілим. Від перших письмових закріплень в стародавніх законах та згадок у діяльності відомих філософів до закріплень у перших конституціях, право на захист життя особою доволі сильно змінилося. В перших згадках ми можемо побачити можливість особи позбавити життя нападника без подальших наслідків для такої особи. З часом, від такої ідеї почали відходити і вже в перших конституціях згадка про позбавлення іншої людини життя взагалі зникла. Це пов'язано з гуманізацією людства та переходу до збереження життя людини як основної цінності. Оскільки було проголошено, що право на життя є невід'ємним, можливість позбавляти людину цього життя у разі небезпеки перестала бути об'єктом регламентації та відійшла на другий план.

Це можна пов'язати з бажанням держави в повному обсязі виконувати покладені на неї обов'язки щодо захисту життя та не покладати тягар захисту на саму людину. В зв'язку з цим міжнародною спільнотою було розроблено низку нормативних актів, які стали основним джерелом прав та свобод людини.

Право на захист власного життя також закріплене в цих документах, хоч і зроблено це опосередковано. Незважаючи на це, ніхто не відібрав у особи право самостійно захищати свою найбільшу цінність – життя. Однак, розуміння такого права без прямої вказівки не дає всім і кожному зрозуміти наявність такого права.

У більшості випадків, сучасне національне законодавство закріплює право на захист власного життя опосередковано (як це зроблено в міжнародних конвенціях або законах про кримінальну відповідальність). Однак, існують приклади і прямого закріплення такої можливості. Українська конституція – це один з них.

Підсумовуючи все вище сказане, можна сказати, що право на захист власного життя еволюціонувало в питанні гуманізму, однак, в деяких моментах втратило чіткість та зрозумілість.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ

2.1. Проблеми застосування статті 36 Кримінального кодексу України

Життя є основоположним правом кожної людини. Саме право на життя є першим та фундаментальним правом людини, яке дозволяє реалізовувати усі інші права та свободи. Через свою фундаментальність, життя потребує особливого захисту з боку держави. Вона повинна спрямовувати свою правову політику саме на захист життя та мінімізувати випадки позбавлення життя незаконним шляхом. Для цього в кожній державі присутні правоохоронні органи, які мають своєю основною метою захист прав громадян. Однак, держава не завжди має сили та ресурси для захисту усіх людей від незаконного посягання на їх життя. Причиною цього може бути як ресурсна недостатність, так і сукупність інших причин.

Саме тому, кожна людина має право на захист свого життя самостійно. У більшості держав світу, кожна особа має право захищати своє життя законним способом. У більшості випадків, коли йдеться мова про захист життя, мається на увазі захист за допомогою законного насилля. Таке насилля може бути як і без використання спеціальних засобів, так і з використанням, наприклад, вогнепальної зброї.

Однак, в Україні право на захист власного життя не має однозначного місця в судовій практиці, зокрема через невідповідність норм, які регулюють можливість оборони, принципам верховенства права. Ця проблема є особливо актуальною в час повномасштабної війни з Російською Федерацією, коли життя громадян є особливо вразливим не тільки через дії ворога, а й через підвищення рівня злочинності в країні на фоні війни.

Якщо держава не може в повній мірі захистити життя своїх громадян, має бути чіткий механізм у вигляді норми, що надає особі можливість захищати своє життя усіма законними способами. Нині в Україні діє стаття 36 Кримінального кодексу України, яка

намагається регулювати ці правовідносини, однак, вона є недосконалою і суперечить принципам верховенства права.

Перш за все, варто звернути увагу на законодавче регулювання сфери захисту людиною власного життя. Почати варто з того, яким чином Конституція України закріплює це право. Так, стаття 27 Конституції проголошує, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ця стаття складається з двох частин, які є необхідними для даного дослідження. Перша частина проголошує, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Таким чином, Конституція вказує нам, що свавільне позбавлення життя, тобто незаконне, не може мати місце в правовій державі. Наступне речення цієї частини підтверджує слова наведені у вступі і вказує, що обов'язок держави - захищати життя людини. Однак, Конституція не відбирає у особи право самостійно захищати своє життя. Таке право закріплене в другій частині цієї норми і звучить воно наступним чином: «Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [24]. Ця норма є основоположною для кожної людини, що захищає власне життя, або життя близької людини. Цим Конституція України відрізняється від багатьох європейських конституцій, адже в ній чітко визначено право людини захищати життя самостійно.

Другим джерелом, яке закріплює право особи на захист власного життя є стаття 36 Кримінального кодексу України. Законодавець назвав можливість захищати життя особи самостійно «необхідною обороною». Для того аби краще зрозуміти проблеми цієї статті, її варто процитувати:

«1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

2. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

3. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або

обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу.

4. Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає». Саме частини цієї статті будуть об'єктом нашого дослідження» [29].

Проаналізувавши положення даної статті, ми визначили дві гіпотези, які можуть свідчити про порушення складових верховенства права. Першою гіпотезою на яку варто звернути увагу є те, що особи при застосуванні необхідної оборони не завжди можуть діяти в межах частини 1 статті 36 Кримінального кодексу України. Це виражається в тому, що особи при захисті власного життя застосовують на їх думку методи, які є достатніми для відвернення загрози їх життю, однак, такі методи вважаються судами такими, що перевищують межі необхідної оборони. Проблемою в даному випадку є недотримання законодавцем при формулюванні норми такого принципу верховенства права як юридична визначеність. Ця проблема підтверджується судовою практикою стосовно питання «необхідної оборони».

У статті 27 Конституції України проголошено, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [24]. Закріплення цього права дає змогу особі застосовувати такий спосіб захисту життя та здоров'я як необхідна оборона. В свою чергу, необхідна оборона як спосіб захисту життя та здоров'я закріплена в Кримінальному кодексі України в статті 36. Однак, існує проблема з формулюваннями в цій статті. Так, частина перша цієї статті говорить нам про те, що:

«необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній

обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [29].

На нашу думку, головною проблемою цієї частини є те, що з одного боку держава дає змогу особі захищатися та вказує про можливість застосування «шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання» і водночас вказує на необхідність дотримання меж необхідної оборони. Частина ж третя цієї статті говорить нам коли на думку законодавця є порушення меж необхідної оборони: «Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту» [29]. Будь-яка особа, що намагається захистити своє життя чи життя близьких, впевнена в тому, що при обороні вона діє законно і її головною метою є «негайне відвернення чи припинення посягання». Однак, як показує судова практика, у більшості випадків при застосуванні необхідної оборони, суди дотримуються позицій, що яка б загроза не була, дії зі сторони особи, що оборонялася, будуть перевищувати межі необхідної оборони.

В статті 3 Конституції України проголошено, що життя людини є найвищою соціальною цінністю держави Україна [24]. Однак, описана вище проблема свідчить про те, що цінність життя кожної особи поставлена під питання через порушення принципу юридичної визначеності. Цей принцип покликаний перш за все контролювати якість норм, які створює законодавець. Під якістю розуміється передбачуваність норми:

«Передбачність означає, що нормативний акт має бути, за можливості, доведено до загального відома ще до його застосування та він має бути передбачним стосовно своїх наслідків: його має бути сформульовано з достатньою мірою чіткості з тим, щоб особа мала змогу регулювати свою поведінку» [30].

Однак, в частині 3 статті 36 Кримінального кодексу України цей принцип не було дотримано. Це недотримання виражається в тому, що законодавець занадто широко описав момент оборони, що призведе до кримінальної відповідальності, а саме, текст «заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту». Таким чином, законодавець своєю дією ввів в оману

осіб, що застосовують необхідну оборону, оскільки замість того аби надати можливість особі захищати своє життя, він намагався захистити і життя нападника. На прикладі деяких судових рішень ми покажемо, до чого може призвести така норма

Першою справою, на яку варто звернути увагу є справа № 466/749/19. Суть справи полягала в тому, що особа, захищалася від кривдника, який мав при собі кухонні прибори (ніж та вилку). Кривдник перебував у стані алкогольного сп'яніння та міг нанести серйозну шкоду особі, а тому, дотримуючись приписів частини 1 статті 36 КК України, особа з метою зупинення посягання на власне життя та здоров'я, застосував фізичну силу проти кривдника.

«Обвинувачений ОСОБА_6, 30.10.2018, приблизно о 13:10 год., перебуваючи у приміщенні квартири АДРЕСА_3, під час конфлікту, який виник на ґрунті довготривалих особистих неприязних відносин із його батьком ОСОБА_8, перебуваючи в стані необхідної оборони, намагаючись захиститись від протиправних посягань на його життя і здоров'я з боку свого батька ОСОБА_8, який в цей час умисно намагався нанести йому тілесні ушкодження за допомогою виделки та кухонного ножа, з мотивів самозахисту та з метою спричинення фізичної шкоди ОСОБА_8, як способу свого захисту, маючи при цьому можливість відвернути і припинити посягання в свою сторону у інший спосіб або уникнути протиправних суспільно - небезпечних посягань, не оцінив небезпечність посягання, перевищив межі необхідної оборони, та в момент нанесення удару ножем, схопив руку ОСОБА_8 з ножем та викрутивши її своїми руками, спрямував лезо ножа в область грудної клітки ОСОБА_8, умисно завдавши йому удар клинком вказаного ножа в область грудної клітки, спричинивши ОСОБА_8, відповідно до висновку судово-медичного експерта № 913/2018 від 12.12.2018, наступні тілесні ушкодження: колото-різане поранення грудної клітки та живота, з ушкодженням лівого краю реберної дуги, м'язів черевної стінки, наскрізним ушкодженням шлунку, жирової клітковини сальникової сумки, наскрізним ушкодженням тонкої кишки, її брижі, наскрізним ушкодженням аорти, яке спричинило масивну внутрішню та зовнішню крововтрату, яке за критерієм безпеки для життя має ознаки тяжких тілесних ушкоджень, що призвело до настання смерті потерпілого ОСОБА_8» [31].

З матеріалів справи відомо, що дії вчинені підозрюваним, були єдиним способом відвернути небезпеку для власного життя. Однак, суд, керуючись приписами ч.3 ст.36 КК України, вказав, що підозрюваним було не оцінено небезпечність посягання. Саме це є проблемою в даному випадку. Суд вважав, що запобігти травмуванню особи є інший спосіб аніж той, що був застосований. Однак, через порушення принципу юридичної визначеності та недосконалість норми, суд не здійснив глибокого аналізу ситуації. Головна небезпека була в тому, що кривдник перебував в стані алкогольного

сп'яніння та мав в руках предмети, що могло заподіяти шкоду. Особа при захисті свого життя має діяти швидко та без роздумів, адже від її дій залежить її життя. Однак, через відсутність юридичної визначеності, особа не змогла чітко прогнозувати свою поведінку, а тому він вважав, що його дії є законними.

Наступним прикладом є справа № 527/747/19.

«11.02.2018 у вечірній час, знаходячись у приміщенні літньої кухні домоволодіння по АДРЕСА_2 , ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , під час конфлікту із своїм батьком ОСОБА_6 , ІНФОРМАЦІЯ_2 , який виник на ґрунті особистих неприязних стосунків в ході спільного розпиття алкогольних напоїв, та під час якого останній наносив удари кулаками та дерев'яною палицею по обличчю та тулубу ОСОБА_6 та її малолітньому сину ОСОБА_7 , ІНФОРМАЦІЯ_3 , а тому остання з метою захисту свого життя та здоров'я та захисту життя і здоров'я малолітнього сина від подальших дій ОСОБА_6 , вихопила до правої руки кухонний ніж, після чого, застосовуючи власну фізичну силу, спричинила потерпілому шкоду, яка не відповідає характеру та небезпеці посягання, а саме: нанесла 1 (один) проникаючий удар в тулуб (в ліву верхню частину грудей), ОСОБА_5 . Від отриманих тілесних ушкоджень ОСОБА_6 помер на місці події» [32].

Першим фактором є те, що оборону здійснювала особа жіночої статі, що говорить нам про те, що особа була гірше фізично розвинута чим нападник. Другим фактором є те, що особа здійснювала захист не тільки свого життя, а й захист власної дитини. Ці фактори не були враховані судом через недосконалість статті 36 КК України. Жінка вважала, що вона законним шляхом захистила себе та дитину від фізично сильнішої людини, яка перебувала в стані алкогольного сп'яніння та несла реальну загрозу життю та здоров'ю оточуючим.

Наступна справа № 369/5155/22 є ще більш показовою.

«24.03.2022 близько 01.20 год. ОСОБА_4 , маючи посвідчення добровольця територіальної оборони, виконуючи обов'язок протидії воєнним загрозам, а також надаючи допомогу у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, маючи право на носіння та зберігання вогнепальної зброї АК 1400021 (додаток до посвідчення № НОМЕР_1 дійсний до 15.06.2022), перебував в підвальному приміщенні адміністративної будівлі Вишневої міської ради, що за адресою: Київська область, Бучанський район, м. Вишневе, вул. Святошинська 29, де виконував завдання, передбачені ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву», де побачив раніше незнайомого йому потерпілого ОСОБА_5 , який перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, висловився щодо ОСОБА_4 нецензурною лайкою. Після чого, ігноруючи зауваження ОСОБА_4 , ОСОБА_5 скоротивши визначену відстань ОСОБА_4 , різко підійшов до останнього

та схопив руками його автомат, який ОСОБА_4 тримав при собі, з метою подальшого заволодіння вогнепальною зброєю, тим самим створив реальну загрозу для життя та здоров'я ОСОБА_4, а також осіб, які перебували у підвальному приміщенні. ОСОБА_4, діючи в стані необхідної оборони, з метою захисту власного життя та здоров'я, а також життя та здоров'я інших осіб, які перебували у підвальному приміщенні від суспільно небезпечного посягання, з метою припинення протиправних дій потерпілого ОСОБА_5, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки, і хоча не бажаючи, але свідомо припускаючи їх настання, перевищив межі необхідної оборони здійснивши один постріл з вогнепальної зброї - автомату НОМЕР_2 в груди потерпілого ОСОБА_5, від якого останній помер» [33].

Показовим тут є те, що нападник перебував в стані алкогольного сп'яніння та намагався заволодіти зброєю, що створювало небезпеку не тільки для підозрюваного, а й для всіх оточуючих. Саме тому, особа застосувала зброю, оскільки була пряма загроза життю та здоров'ю громадян, що знаходилися поруч. Однак, суд визначив такі дії особи саме як перевищення меж необхідної оборони.

Справа № 1-130/2010 є наступним прикладом проблем статті 36 КК України. Суть цієї справи полягала в тому, що особа захищала себе та свого клієнта від посягань нападника з ножем.

«Около 02 часов 08 ноября 2009 года прибыв в кафе «Золотой Дракон» ОСОБА_6 и ОСОБА_8 присели за столик к ОСОБА_7, ОСОБА_5 и неустановленному в ходе досудебного следствие мужчине, где начали совместно употреблять спиртные напитки. Около 03 часов 20 минут, между ОСОБА_5 и ОСОБА_8 возник словесный конфликт, который перерос в драку. В ходе драки, ОСОБА_8 достал из кармана своей куртки имевшийся у него нож, которым стал угрожать ОСОБА_5 Подсудимый ОСОБА_4 с целью защиты охраняемого лица - ОСОБА_5, вмешался в конфликт и пытался его предотвратить. В свою очередь ОСОБА_8, продолжая вести себя агрессивно стал направляться в сторону подсудимого ОСОБА_4, удерживая при этом нож в правой руке и подойдя к ОСОБА_4, действуя беспричинно, нанес ему левой рукой удар в область лица справа, вследствие чего подсудимый упал на пол, при этом ему были причинены средней степени тяжести телесные повреждения. Затем подсудимый ОСОБА_4, осознавая, что ОСОБА_8 имеет физическое превосходство над ним, видя что последний продолжает вести себя агрессивно, реально воспринимая его активные действия как угрозу своей жизни и здоровью, опасаясь как за свою жизнь и здоровье, а также за жизнь и здоровье охраняемого им ОСОБА_5, реализуя свое право на необходимую оборону, считая, что в сложившейся обстановке реализовать это право не удастся без использования принадлежащего ему пистолета РГ 88 № 0688103, достал из-за спины указанный пистолет, направил его в сторону потерпевшего ОСОБА_8, после чего превышая пределы необходимой обороны, действуя с явным не соответствием реальной опасности посягательства и обстановке

защиты, умышленно произвел в сторону стоящего напротив него ОСОБА_8 один выстрел в область головы справа» [34].

Особливістю цієї справи є те, що підозрюваний намагався припинити конфлікт та посягання зі сторони нападника без застосування сили. Однак, коли він зрозумів, що є реальна небезпека від нетверезої людини з ножем, який вже наніс йому тілесні ушкодження, особа прийняла рішення застосувати власну зброю з метою захисту свого життя та життя оточуючих. Однак, дані аргументи не переконали суд в невинуватості особи. Ця справа була проаналізована з метою ретроспективного погляду на вказану вище проблему. Наступні справи, які є доволі давніми, також використовуються для аналізу практики минулих років у порівнянні з сучасними судовими рішеннями.

Ще одним прикладом проблемного застосування статті 36 є справа № 617/4026/12.

«10 січня 2012 року, близько 21 години в АДРЕСА_2, між ОСОБА_2 та її чоловіком, ОСОБА_4, який був у стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті особистих неприязних відносин відбулася сварка під час якої останній почав висловлювати словесні погрози та наніс ОСОБА_2 по одному удару кулаком та фарфоровою чашкою по голові. Після цього, ОСОБА_4 правою рукою схопив ОСОБА_2 за волосся та нахиливши її до підлоги почав тягати, продовжуючи утримувати рукою за волосся, наніс удар головою об підлогу, коліном вдарив в область грудей та спини, а потім схопив її лівою рукою за шию спереду та став душити, а правою рукою потягнувся за кухонним ножем до тумбочки, яка стояла біля нього зліва, при цьому продовжуючи висловлювати слова погроз, заподіявши їй тілесні ушкодження у вигляді синця на лівій бічній поверхні шиї, синця на правій бічній поверхні шиї, синця в ділянці верхнього зовнішнього квадранту правої молочної залози, як наслідок посттравматичні зміни тканин правої молочної залози з утворенням кіст, двох синців на внутрішній поверхні правого стегна, двох поверхневих забійних ран потиличної та лобної ділянок голови, що відносяться до категорії тілесних ушкоджень легкого ступеню тяжкості» [35].

Ця справа є особливою, оскільки в рішенні суд сам описав ситуацію, яка явно вплинула на мислення особи, що оборонялася. Численні удари різними частинами тіла, удушення та намагання потягнутися за ножем явно свідчили про намір нападника нашкодити здоров'ю особи. Однак, суд вказав, що такі дії не вказували на те, що нападник збирався позбавити підозрювану особу життя.

Наступна справа № 305/2645/13-к стосувалась захисту не власного життя, а життя дитини.

«ОСОБА_4 , обвинувачується в тому, що 28 вересня 2013 року, о 20 годині 30 хвилин, в приміщенні спальної кімнати власного будинку АДРЕСА_1 , будучи очевидцем того, як ОСОБА_8 , перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння схопив руками дочку ОСОБА_9 , за волосся із задньої сторони голови, завалив її на ліжко і притискав обличчям до подушки, перешкоджаючи їй вільно дихати, та сприймаючи такі дії як загрозу життю та здоров'ю своїй дочці ОСОБА_9 , з метою оборони останньої від вчинюваних відносно неї протиправних посягань з боку ОСОБА_8 , перевищуючи межі необхідної оборони, безпосередньо в момент вчинення ОСОБА_8 протиправних дій, умисно, нанесла останньому два удари обухом сокири в потиличну зону голови, внаслідок чого заподіяла йому важку несумісну з життям травму голови у вигляді двох забійних ран м'яких тканин голови та двох вдавлених переломів тім'яної та потиличної кісток зліва» [36].

В даному випадку була явна загроза для життя дитини зі сторони фізично сильнішого батька, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, а тому, особа вчинила вказані вище дії, оскільки застосування інших методів могло призвести до шкоди здоров'я не тільки дитини, а й підозрюваної. Однак, суд вважав, що такі дії не співвідносяться з наявною на той момент небезпекою.

Наступна справа № 286/2207/14-к є нетиповою.

«З обвинувального акту вбачається, що 20 березня 2014 року близько 22 години між обвинуваченим ОСОБА_4 , який перебував у стані алкогольного сп'яніння, та його психічно хворою дружиною ОСОБА_6 на побутовому ґрунті виникла сварка, під час якої остання почала наносити чоловіку удари руками і ногами в різні частини тіла, а потім фарфоровою тарілкою нанесла йому удар по голові, заподіявши ОСОБА_7 легкі тілесні ушкодження без короточасного розладу здоров'я. Коли ж остання потягнулась рукою за кухонним ножом, що лежав поруч на столі, ОСОБА_7 вважаючи, що дружина має намір позбавити його життя, першим схопив вказаний кухонний ніж, яким наніс дружині один удар в область лівої лопатки, при цьому наніс їй смертельну рану у виді колото-різаного поранення задньої поверхні грудної клітки зліва, яке проникло в грудну порожнину з наскрізним пошкодженням нижньої долі лівої легені та стінки аорти, що ускладнилось масивною внутрішньою крововтратою і викликало смерть ОСОБА_6 . Таким чином, ОСОБА_4 вчинив умисне убивство ОСОБА_6 при перевищенні меж необхідної оборони, оскільки мав реальну можливість захиститись від неправомірних дій дружини іншим способом, не позбавляючи її життя» [37].

Цей випадок показав нам ситуацію коли зволікання зі сторони особи, що захищалася, могли призвести до смерті останнього. А тому, аби унеможливити шкоду для свого здоров'я, особа здійснив дію на випередження, чим захистив власне життя.

Наступна справа № 389/3899/15-к показує нам ситуацію, коли навіть при застосуванні спірної статі 36 КК України межі необхідної оборони насправді порушено не було.

«21.09.2015 року приблизно о 21.00 годині ОСОБА_3 на подвір'ї будинку за адресою: АДРЕСА_2 застав раніше знайомого йому ОСОБА_6 за вчинення крадіжки належного ОСОБА_3 лома із нержавіючої сталі. Вирішивши затримати ОСОБА_6, наздогнавши його біля входу до подвір'я домоволодіння, ОСОБА_3 схопив його правою рукою за плече та розвернув до себе обличчям, в цей час ОСОБА_6 замахнувся на ОСОБА_3 дерев'яною палицею, яку мав при собі. В ході цього ОСОБА_3 з метою захисту свого життя та здоров'я від суспільно-небезпечного посягання, не врахувавши належним чином характер та ступінь небезпеки посягання, випереджуючи спробу удару палицею зі сторони ОСОБА_6, перевищуючи межі необхідної оборони, а також заходи, необхідні для затримання злочинця, наніс останньому не менше одного удару кулаком правої руки в область голови. В результаті отриманих тілесних ушкоджень, а саме: крововиливів у м'які тканини обличчя, закритої внутрішньочерепної травми, субдуральної гематоми лівої півкулі головного мозку, субарахноїдального крововиливу півкуль головного мозку, які згідно висновку судово-медичної експертизи №135 від 26.10.2015 року по тяжкості відносяться до категорії тяжких, як небезпечних для життя в момент заподіяння, ОСОБА_6 помер ІНФОРМАЦІЯ_2. Дані тілесні ушкодження знаходяться в прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті. Причиною смерті ОСОБА_7 стала закрыта черепно-мозкова травма з масивними підоболонковими крововиливами головного мозку, крововиливами на обличчі, в області носа та верхньої губи» [38].

У вказаній ситуації проти особи було застосовано насильство з застосуванням підручного знаряддя у вигляді палиці. З точки зору попередньої судової практики, особа застосувала фізичне насильство, яке не те, що співмірне з застосованим злочинцем, а навіть недостатнє з точки зору вирівнювання умов оборони. Однак, суд мав іншу думку, що базувалася на тому, що особа нанесла удар до того як злочинець здійснив свій удар палицею.

Наступна справа є справа № 636/3463/23 від 02.10.2023 року, яка показує нам, що судова практика в даних справах є незмінною.

«ОСОБА_3 приблизно в 20-х числах січня 2023 року, в денний час доби, точну дату та час в ході досудового розслідування не встановлено, перебував за місцем свого

проживання за адресою: АДРЕСА_1 , куди в цей час до нього в гості прийшов його раніше знайомий ОСОБА_6 та між ними стався конфлікт на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин. В ході сварки ОСОБА_6 , схопив кухонний ніж та намагався ним нанести удар по тілу ОСОБА_3 однак влучив у верхньо-середню третину передпліччя лівої руки, спричинивши при цьому рану на лівій руці, яка утворилась від ковзаючої дії предмета, який володіє ріжучими властивостями та за ступенем тяжкості кваліфікується за критерієм тривалості розладу здоров'я, як легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я тривалістю понад 6 днів, але не більше як три тижні (21 день). В цей час, ОСОБА_3 ухиляючись від ударів, з метою негайного відвернення та припинення суспільно-небезпечного посягання на нього, не маючи іншої можливості уникнути подальшого насильства зі сторони ОСОБА_6 , користуючись своїм правом на захист шляхом заподіяння фізичної шкоди останньому, відштовхнув ногою ОСОБА_6 , який опинився спиною до ОСОБА_3 , проте намагався продовжити свої злочинні дії, у зв'язку з чим, ОСОБА_3 схопив рукою металеву трубу, яка знаходилася в тій самій кімнаті та перевищивши межі необхідної оборони, умисно наніс один удар в потиличну область голови ОСОБА_6» [39].

Як і в попередніх справах, суд не враховує серйозність ситуації в якій знаходився обвинувачений. Однак, ця справа цікава тим, що сам суд вказує, що особа не мала іншої можливості уникнути посягань зі сторони жертви. Незважаючи на цей факт, суд залишив свою позицію незмінною і визнав обвинуваченого винним.

Наступна справа № 210/936/22, як і попередня, є «свіжою» і містить цікаві факти.

«Під час зустрічі та подальшої розмови, що відбулася на ділянці місцевості в арці зазначеного житлового будинку, ОСОБА_8 , утримуючи у правій руці наявний при ньому складений ніж, з невстановлених слідством мотивів, умисно завдав ОСОБА_6 одного удару клинком даного ножа в ліву ділянку обличчя, спричинивши останньому тілесні ушкодження у вигляді: колото-різаної рани в області кута рота ліворуч, яка проникає в ротову порожнину. Відразу ж після цього ОСОБА_6 обґрунтовано побоюючись подальшого застосування насильства з боку ОСОБА_8 спробував втекти, однак тут же був затриманий та повалений на землю знайомими ОСОБА_8 двома невстановленими слідством чоловіками кавказької національності, які з застосуванням фізичної сили, притисли ОСОБА_6 передньою ділянкою тулубу до землі, насівши зі спиною йому колінами на плечі. В цей же час, ОСОБА_8 , продовжуючи утримувати той же складений ніж у правій руці, схилився зі спиною над лежачим на землі в арці будинку АДРЕСА_2 , ОСОБА_6 , якого продовжували утримати двоє невстановлених слідством чоловіків кавказької національності та умисно завдав ОСОБА_6 , клинком цього ж ножа два порізи в області носа та два удари в область правої сідниці, спричинивши ОСОБА_6 тілесні ушкодження у вигляді: різаних ран на кінчику та крилі носа та двох колото-різаних ран в верхньо-зовнішньому квадранті правої сідниці. При цьому, під час учинення ОСОБА_8 зазначених протиправних дій, у останнього з предметів одягу випав та впав на землю біля обличчя ОСОБА_6 невстановлений слідством пістолет, споряджений не менше ніж 6 пістолетними патронами центрального бою калібру 9 мм до нарізної вогнепальної зброї калібру 9 мм (пістолетів Макарова (ПМ), пістолетів «Форт» та

інших). В цей же час, ОСОБА_6 , знаходячись в положенні лежачи передньою ділянкою тулубу на ділянці місцевості в арці будинку АДРЕСА_2 , під натиском невстановлених слідством чоловіків кавказької національності, які продовжували насідати на нього, зміг правою рукою підібрати з землі пістолет, що випав з одягу ОСОБА_8 , з якого ОСОБА_6 зробив неприцільний постріл, після якого двоє чоловіків кавказької національності відбігли від нього. Одразу після цього ОСОБА_6 , явно перевищуючи межі необхідної оборони, будучи озброєний вогнепальною зброєю, розуміючи, що унаслідок його активного опору, він своїми діями істотно змінює оточуючу обстановку навколо себе на свою користь, та маючи при цьому можливість відвернути, припинити, або у інший спосіб уникнути вчинення протиправного суспільно-небезпечного посягання зі сторони нападників, приблизно о 16:30 годин 05.12.2021, піднявшись з землі на ноги, діючи умисно, у швидкій послідовності один за одним, здійснив у ОСОБА_8 , який стояв звернутий обличчям до нього та намагався прикрити тіло та голову лівою рукою, не менше п'яти пострілів з наявної при ньому вогнепальної зброї невстановленого слідством предмету, схожого на пістолет, спорядженого пістолетними патронами центрального бою калібру 9 мм, унаслідок чого спричинив потерпілому ОСОБА_8 п'ять вогнепальних кульових поранень тулубу та кінцівок» [40].

Цікавим фактом цієї справи є те, що особа здійснювала постріли по нападникам перш за все з метою захисту свого життя. Особа вважала, що якщо він не посягне на життя нападників, то його життя буде під загрозою. Однак, суд вважає, що ця обставина підтверджує винуватість особи, оскільки він припинив неприцільними пострілами напад. Але суд не врахував, що напад міг продовжитися, а тому виніс вирок в якому визнав обвинуваченого винним.

Підсумовуючи дану гіпотезу, можна сказати, що проблема недотримання принципу юридичної визначеності в даних випадках виявляється в двох факторах. Законодавець створивши статтю 36 КК України заклав в ній ідею, що особа має застосовувати такі ж засоби як і нападник і при цьому законодавець не враховує, що ситуації оборони є різними і зазвичай особа, яка обороняється вже перебуває в нерівних умовах з нападником. Другий фактор виявляється в фразі «необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання». Особа розуміє це як можливість застосування методів, які перш за все захистять її життя. Однак, законодавець вважає, що під час посягання на життя та здоров'я, жертва такого посягання має проаналізувати ситуацію і підібрати метод, який нанесе найменшу шкоду

нападнику. Така позиція не співвідноситься з цінністю кожного життя закладеному в Конституції України і частіше за все такі зволікання для аналізу ситуації можуть призвести до втрати життя жертви.

Наступна проблема на яку варто звернути увагу є ч.5 ст.36 КК України. Ця частина говорить нам, що:

«не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає» [29].

Проблема полягає в тому, що законодавець надає можливість особі оборонитися за допомогою зброї лише у конкретних випадках, які на його думку є співмірними з діями особи чи осіб, що посягають на життя чи здоров'я жертви. Тобто, навіть за наявності у жертви можливості застосувати зброю, вона не може її застосувати, якщо не дотримано умов передбачених частиною 5 цієї статті. На нашу думку, таким чином законодавець намагався вирівняти умови для збереження життя як нападника, так і жертви, однак, він не врахував, що при посяганні жертва вже перебуває в нерівному становищі з нападником, а тому, для збереження свого життя вона має використовувати всі наявні в неї інструменти. Причиною такої проблеми на нашу думку є недотримання законодавцем принципу рівності, що призводить до того, що життя нападника прирівнюється до життя жертви, хоча відомо, що права однієї особи закінчуються там, де починається порушення прав іншої особи.

Проблемою частини 5 статті 36 Кримінального кодексу України є те, що законодавець намагався вирівняти умови для нападника та жертви. І тільки у разі коли жертва знаходиться у дійсно «програшному» становищі, вона може застосувати зброю для захисту свого життя. Однак, законодавець таким чином порушив принцип рівності, який полягає в тому, що кожна людина підпорядковується тим самим нормативним актам і одна особа або група осіб не можуть мати особливих юридичних привілеїв. Може здатися, що порушення рівності в цій частині немає, однак, необхідно враховувати, що

протиправні посягання не підпорядковуються закону, а тому для них немає жодних обмежень. В цей же час, законодавець може «замкнути» нападників у руках закону одним простим методом – дозволити використання зброї жертвою не лише у випадках передбачених ч.5 ст.36 КК України, а і у всіх інших випадках коли є реальна загроза життю чи здоров'ю. Рівність в питанні самооборони має виявлятися у доступі громадян до можливості захищати своє життя усіма доступними методами, як це зроблено для працівників органів безпеки та правопорядку. На прикладі трьох судових справ ми покажемо проблему, яка виникла через недосконалість вказаної норми.

Справа № 303/4651/16-к:

«12 березня 2016 року о 13 годині 00 хвилин, ОСОБА_5 , перебуваючи біля загальноосвітньої школи № 16, розташованої по вул. Молодіжній в м.Мукачево, куди прийшов на заздалегідь обумовлену зустріч з ОСОБА_8 , де між ними на ґрунті триваючих неприязних відносин виникла сварка, яка переросла в боротьбу, під час якої ОСОБА_8 , вийняв з кишені свого одягу пістолет марки «Ceska zbrojovka 7,65» зразка 50, який направив у сторону ОСОБА_5 . У подальшому, ОСОБА_5 вибив з рук ОСОБА_8 пістолет, який впав на землю і, побачивши, що останній дістав з кишені свого одягу гранату РГД-5 з підривиком УЗРМ-2 з маркуванням 183-84УЗРГМ-2, ОСОБА_5 , піднявши з землі вищевказаний пістолет, з близької відстані здійснив постріл з нього в область нижніх кінцівок ОСОБА_8 , в результаті чого, спричинив ОСОБА_8 тілесні ушкодження у вигляді вогнепального наскрізного одиночного кульового поранення правого стегна з пошкодженням стегнової артерії та вени, що супроводжувалося масивною зовнішньою кровотечею з розвитком травматичного та гіповолемічного шоку, і які згідно висновку експерта є небезпечними для життя в момент їх спричинення і відносяться до тяжких тілесних ушкоджень та знаходяться у безпосередньому причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті ОСОБА_8» [41].

В цій справі показовим є те, що особа не просто заволоділа зброєю нападника, що було б достатньо в більшості випадків. Заволодіння зброєю в цьому випадку було лише першим етапом захисту життя. Після втрати пістолета, нападник дістав бойову гранату РГД-5, розліт осколків якої становить 25 метрів. Тобто, у будь-якому випадку жертва не встигла б покинути місце вибуху, а тому єдиним способом запобігти посяганню на власне життя було здійснення пострілу в нападника. Інших можливостей захищатися у жертви не було і нападник навіть після втрати зброї досі залишився

небезпечним для оточуючих. Однак, суд визнав, що було перевищено межі необхідної оборони, хоча іншого способу захисту у жертви не було.

Справа № 201/70/17-к:

«ОСОБА_3 , усвідомлюючи, що при обставині, яка склалась, дії ОСОБА_9 направлені на позбавлення його життя, намагаючись уникнути конфлікту шляхом перемовин, простягнув свою праву руку щоб привітатися з ОСОБА_9 , але останній безпричинно кулаком лівої руки наніс ОСОБА_3 удар в ділянку правої щелепи. ОСОБА_3 , злякавшись за своє життя та здоров'я, схватив лівою рукою за затвор пістолета, який знаходився в правій руці ОСОБА_9 , та вивернув пістолет в сторону від свого тулубу, намагаючись запобігти спробам ОСОБА_9 здійснити постріли та спричинити йому вогнепальні поранення. В цей час ОСОБА_9 , продовжуючи утримувати пістолет в своїй правій руці, натиснув пальцем правої руки на спусковий гачок і здійснив два неприцільні постріли, які влучили в ОСОБА_8 , який стояв неподалік та безпосередньої участі у конфлікті не брав, спричинивши останньому, згідно висновку судово-медичної експертизи № 760е від 25.02.2015 вогнепальні поранення, які за своїм характером відносяться до тілесних ушкоджень середнього ступеню тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень. Після цього ОСОБА_9 , з метою доведення злочинного умислу до кінця, продовжив посягання на життя та здоров'я ОСОБА_3 , та застосовуючи спортивний прийом боротьби «прохід в ноги», перекинув ОСОБА_3 через себе. В цей момент ОСОБА_3 , захищаючись від нападу озброєної особи, реально сприймаючи загрозу для свого життя та здоров'я, діючи в стані необхідної оборони, в ході обопільної боротьби, заволодів пістолетом ОСОБА_9 . Після вказаного кидка ОСОБА_3 впав на землю, а ОСОБА_9 впав на нього зверху та, не зупиняючись, схопив ОСОБА_3 за шию двома руками та почав його душили, доводячи до кінця свій злочинний намір на позбавлення життя ОСОБА_3 . В цей час ОСОБА_3 , з метою захисту своїх охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання на його життя, з метою припинення незаконних дій ОСОБА_9 в обставині, яка склалась, захищаючись від нападу, перевищуючи межі необхідної оборони, з відібраного у ОСОБА_9 пістолета умисно здійснив один постріл в плече ОСОБА_9 . Проте ОСОБА_9 , як особа фізично значно сильніша за ОСОБА_3 , не припинив свої дії та продовжив стискати руками шию ОСОБА_3 , перекривши дихальні шляхи, після чого ОСОБА_3 , намагаючись припинити злочинні дії ОСОБА_9 та захистити своє життя від посягання, здійснив другий постріл в область спини потерпілого, проте ОСОБА_9 продовжував стискати руками шию ОСОБА_3 , від чого ОСОБА_3 почав задихатися. У відповідь ОСОБА_3 , перевищуючи межі необхідної оборони, прагнучі реально захистити себе в описаній обставині, умисно здійснив третій постріл в грудну ділянку зліва ОСОБА_9» [42].

Ця справа є особливо цікавою з погляду на те, скільки пострілів потрібно було аби зупинити протиправні дії нападника. Як і в попередній справі, особа не володіла зброєю, а відібрала її у нападника. Однак, нападник не припинив свого посягання та

намагався продовжити акт вбивства жертви. Через недосконалість статті 36 КК України, жертву було визнано злочинцем, хоча всі матеріали справи вказували, що постріли з вогнепальної зброї були єдиним методом захистити власне життя. Саме тут виявляється проблема відсутності принципу рівності в ч.5 ст.36 КК України. Законодавець намагаючись зберегти життя нападника (хоча той вже порушив права іншої людини, чим обмежив власні), ставить жертву в становище, коли у неї є вибір або померти, або захисти життя та стати злочинцем.

Справа № 468/269/20-к:

«29.12.2019 року близько 17:30 годин ОСОБА_3 на власному мопеді під`їхав до подвір`я домоволодіння свого двоюрідного брата ОСОБА_7 , розташованого по АДРЕСА_1 , де в той час знаходилися ОСОБА_8 , ОСОБА_9 , ОСОБА_10 та ОСОБА_11 , з якими у ОСОБА_7 відбувалась сварка через неповернення останнім грошових коштів, які він начебто був винен ОСОБА_10 . В подальшому ОСОБА_3 втрутився у даний конфлікт, після чого ОСОБА_8 , ОСОБА_9 , ОСОБА_10 та ОСОБА_11 стали наносити йому удари кулаками та ногами по голові та тулубу, чим спричинили тілесні ушкодження. Через невеликий проміжок часу ОСОБА_3 втік до свого домоволодіння, розташованого навпроти домоволодіння ОСОБА_7 по АДРЕСА_1 , а ОСОБА_11 вирушив за ним. Перебуваючи у будинку за місцем свого проживання, ОСОБА_3 зачинив на внутрішній замок вхідні двері до будинку, але ОСОБА_11 підійшов до дверей та став зі значною силою стукати у них, намагаючись вибити, та погрожував ОСОБА_3 фізичною розправою. В свою чергу, ОСОБА_3 пішов до спальної кімнати, де взяв двоствольну гладкоствольну мисливську рушницю моделі «ТОЗ-БМ» 16-го калібру, серія/номер НОМЕР_1 (на стволах); НОМЕР_2 (на колодці); НОМЕР_3 (на цівці), яку спорядив двома патронами 16-го калібру та повернувся до веранди, де за зачиненими дверима знаходився ОСОБА_11 , який продовжував погрожувати ОСОБА_3 фізичною розправою та зі значною силою стукати у двері, внаслідок чого вибив скло у вхідних дверях будинку. У подальшому ОСОБА_3 , усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер протиправних дій ОСОБА_11 та побоюючись за своє життя та здоров`я, з метою захисту від протиправних посягань, перевищуючи межі необхідної оборони, оскільки мав можливість захиститись іншими достатніми для припинення неправомірних дій ОСОБА_11 засобами із заподіянням менш значної шкоди, усвідомлюючи, що своїми діями, спрямованими на свій захист, він спричинить вбивство, направив вищевказану гладкоствольну мисливську рушницю в область голови ОСОБА_11 , який знаходився за вхідними дверима, та через отвір у дверях, в якому було відсутнє скло, що вибив ОСОБА_11 , здійснив один прицільний постріл в область голови ОСОБА_11 , заподіявши останньому вогнепальне наскрізне шротове поранення голови з пошкодженням та евакуацією головного мозку, в результаті якого настала смерть потерпілого» [43].

Ця справа показує нам, що навіть за наявності умов до застосування зброї відповідно до ч.5 ст.36 КК України, ця стаття не працює, якщо умови нападу не «ідеально» відповідають тексту статті. В цьому випадку, аби захистити домоволодіння та власне життя, особа застосувала зброю, адже була реальна загроза життю та здоров'ю. Однак, суд вказав, що особа не врахувала небезпечність посягання (про небезпечність посягання ми писали в аналізі першої гіпотези).

Як висновок, можна сказати, що хоч і громадянам України доступна законна можливість володіти та застосовувати зброю, через відсутність принципу рівності в ч.5 ст.36 КК України, застосування зброї у більшості випадків призведе до засудження особи за умисне вбивство. Ця проблема виникла через бажання законодавця захистити життя і нападника, і жертви, хоча з точки зору логіки це неможливо зробити, а тому ці положення потребують кардинальних змін.

2.2. Проблеми визначення меж захисту життя особою від протиправних посягань

Ми презюмуємо, що право особи на захист власного життя є невід'ємною складовою права на життя. Таких висновків можна дійти виходячи з самого аналізу права на життя. Життя належить його носію і нікому більше. Ніхто не має права позбавляти людину життя. Саме тому, для збереження свого права на життя, людина може захищати його, особливо, коли присутнє протиправне посягання з боку іншої людини. З моменту появи права на захист життя, у світі сталися значні гуманістичні зміни, що поставили життя людини на перше місце. Саме тому, нині ми не можемо знайти чіткі вказівки в сучасних нормативно-правових актах, що дозволяли б позбавляти нападника життя і це є абсолютно зрозумілим. Проте, в реаліях більшості держав, не завжди є можливість запобігти посяганням на життя за допомогою органів правопорядку. Саме тому, кожна особа має право самостійно захищати себе. Таким чином, ми можемо зрозуміти, що право на життя не є абсолютним, оскільки особа, яка посягає на життя

іншої людини, ставить під питання власне право на життя, адже право закінчується там, де присутнє порушення права іншої людини.

Однак, в сучасних реаліях, людина стикається з низкою проблем при захисті власного життя. Однією з найгостріших проблем є перевищення меж захисту життя. Йдеться про ситуації, коли особа захищаючись від протиправних посягань, наносить своєму кривднику поранення несумісні з життям. У більшості випадків це стається через необізнаність особи в можливостях та межах захисту. Для більш детального дослідження таких меж, варто звернутися до праць науковців та визначити як можна розуміти «право особи на захист власного життя».

Право на захист життя є складовою такого поняття як «самозахист». Ми виділили три підходи до розуміння самозахисту, з яких можна виділити розуміння права на захист життя. Перший підхід було описано Грибановим В. П. і він полягає в тому, що під самозахистом можна розуміти наступне: «вчинення уповноваженою

особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону її особистих або майнових прав та інтересів» [44, с. 116]. Другий підхід описаний науковцями Сverdликoм Г. та Страунінг Е. і він полягає в наступному: «самозахистом є допустимі законом або договором дії уповноваженої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідацію наслідків цього порушення» [45, с. 35]. Ну і третій підхід було описано Глуценко П. П. і він містив такий опис самозахисту: «право самостійно, індивідуально або колективно захищати свої права, свободи і інтереси правомірними засобами, способами і методами або такими, що не заборонені чинним міжнародним та національним законодавством» [46, с. 11].

У всіх трьох підходів є спільна риса, яка одразу дає зрозуміти як варто діяти – це вимога, щодо того аби захист був законним. Під законністю захисту розуміється те, що особа буде застосовувати лише ті методи захисту, які дозволені законом. З вказаних підходів, ми можемо сформулювати визначення «права на захист власного життя» - це дії особи, що спрямовані на захист життя та здоров'я з використанням законних методів та способів. Однак, якщо ми говоримо про випадки, коли для захисту життя необхідно

позбавити людину життя, виникає питання щодо законності такого діяння, адже у всіх країнах наявна кримінальна відповідальність за позбавлення життя. І саме тут ми можемо звернутися до меж захисту життя як чинника, що встановлює законність дій особи, щодо захисту власного життя.

В питанні меж захисту особою власного життя варто, перш за все, звернутися до чинного Кримінального кодексу України, а саме, до статті 36. Проаналізувавши цю статтю, ми можемо виділити дві межі, які можна застосовувати при захисті життя. Перша межа стосується того, що при нападі озброєної особи, групи осіб, а також при відверненні протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, особа, яка захищається, має право застосовувати будь-які методи захисту та навіть може позбавити нападників життя. Ця межа є доволі чітко визначеною та дає розуміння того, коли особа може застосовувати все, що їй доступно. Таким чином, ми знаходимо підтвердження того, що життя особи є найвищою цінністю і особа має право захищати його в повній мірі. Однак, питання виникають щодо другої межі встановленої Кримінальним кодексом. Ця межа полягає в тому, що особа має право захищати своє життя шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання [29]. Питання полягає в тому, що ця межа є нечіткою та не дає зрозуміти особі, які саме дії будуть достатніми в конкретній ситуації. Держава стверджує, що життя особи є найвищою цінністю. Але в той же час, коли існує посягання, держава вказує, що можна застосовувати лише достатні методи. На нашу думку, така межа відбирає у особи право на захист життя, адже поки людина буде визначати, які методи будуть достатніми, нападник може досягти своєї цілі і нашкодити здоров'ю, або навіть позбавити життя. В питанні захисту життя, рішення мають прийматися невідкладно і вони мають бути спрямовані саме на відвернення небезпеки для життя. Межі встановлені Кримінальним кодексом не є повністю чіткими і можуть призвести до порушення права людини на захист власного життя, а тому і права на життя, через недотримання принципу юридичної визначеності.

Однак, ці межі є неєдиними. Верховний Суд у своїй діяльності намагався розширити ці межі. Зокрема, така спроба була здійснена у постанові ВС від 19 квітня 2018 р. по справі № 722/1981/16-к, де суд встановив наступні межі для захисту життя:

«1) оборона визнається необхідною лише у випадку, якщо дії, що становлять її зміст, вчинено з метою захисту охоронюваних законом: а) прав та інтересів особи, яка захищається; б) прав та інтересів іншої особи (фізичної чи юридичної); в) суспільних інтересів; г) інтересів держави; 2) оборона може здійснюватись лише від суспільно небезпечного посягання, тобто діяння, ознаки якого передбачені КК; 3) за загальним правилом необхідна оборона має бути своєчасною – право на неї втрачається після того, як посягання було припинено або закінчено, і необхідність застосування засобів захисту відпала; 4) посягання має бути реальним, а не існувати лише в уяві того, хто захищається; 5) шкода при необхідній обороні може бути заподіяна тільки тому, хто посягає; 6) при необхідній обороні допускається заподіяння лише такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання» [47].

Пункти 1 та 6 є по своїй суті трактуванням норм Кримінального кодексу, в той час як інші пункти дають краще розуміння меж захисту життя. Зокрема, пункт 2 встановлює, що особа може захищати своє життя лише від діянь, ознаки яких містяться в КК. Тобто, особа не може здійснювати захист свого життя тими методами, що передбачені в статті 36 КК, якщо дії особи, що посягає не відповідають ознакам кримінального правопорушення. Тут ми бачимо встановлення чіткої межі, коли особа може захищати своє життя і питань до цього пункту виникати не може. Пункт 3 встановлює межу своєчасності захисту. Тобто, захист життя не може бути застосовано після припинення чи закінчення. На нашу думку, твердження того, що особа не може захищати себе після закінчення нападу є спірним, адже особа, яка була піддана нападу не завжди може зрозуміти, що нападник завершив свої дії і не планує продовжувати. Юридичної визначеності в цьому питанні немає, адже особа не може передбачити, яку відповідальність вона понесе після цього. Щодо пункту 4, не виникає сумнівів в його правильності, адже зрозуміло, що особа вправі захищати своє життя лише від реальної загрози. Пункт 5 також є чітким та виписаним згідно з принципом юридичної визначеності. Загалом, ВС здійснив розширення меж при яких особа може захищати своє

життя, однак деякі межі викликають сумніви, щодо відповідності їх принципу юридичної визначеності.

Якщо звернутися до закордонної практики, ми можемо побачити, що ситуація з межами захисту життя є схожою на українську практику. Зокрема, в США при вирішенні справ щодо перевищення меж оборони, застосовують «тест Норріса», що складається з 4 пунктів:

«1) той, хто обороняється, повинен чітко усвідомлювати, що він застосовує смертоносне насильство для запобігання серйозних каліцтв чи вбивства себе або інших. Головним є розуміння такої особи, що її дії можуть призвести до смерті, і вона до цього готова. При самообороні у людини має бути умисел на можливе вбивство: той, хто обороняється, застосовує зброю усвідомлено, усвідомлюючи, що може вбити людину. Якщо ж на суді він скаже, що не планував нікого вбивати, то у нього втрачається право на самозахист: йому просто інкримінують вбивство з необережності. Однак в будь-якому випадку при самообороні людина має право стріляти, тільки коли вона переконана в обґрунтованості та необхідності вбивства; 2) обставини повинні підтверджувати, що ситуація не залишила нічого іншого, крім як зробити обґрунтоване вбивство. Такими обставинами можуть бути: наявність зброї у нападника, чисельна перевага агресорів, силове проникнення в будинок (в деяких штатах в машину або на місце роботи), диспропорція у фізичній силі у нападника і того, хто захищається; 3) той, хто обороняється, не тільки не має права першим застосувати силу, але навіть будь-яким чином спровокувати нападника, інакше він втратить право на самооборону. В цьому випадку подію буде кваліфіковано як сутичку рівноправних учасників або навіть як напад з боку «жертви»; 4) використання сили має бути пропорційним агресії, тобто смертоносне насильство не може бути застосоване для захисту власності, за винятком захисту будинку від підпалу, що прирівнюється до спроби силового проникнення, або для захисту себе від незначного збитку. Лише, якщо всі чотири пункти будуть задоволені, самооборона вважатиметься обґрунтованою» [48].

Цей тест встановлює межі для захисту життя, але, на відміну від української практики, є пряма вказівка на можливість позбавлення нападника життя. Таке закріплення є вираженням принципу юридичної визначеності і це дає змогу розуміти, що для захисту життя особа може позбавити людину життя. Однак, виникає питання щодо того, що при захисті життя, у особи має бути саме умисел на вбивство нападника, інакше право на захист зникає. З точки зору права на життя, така позиція надає особі можливість забрати життя, навіть якщо нападник не мав умислу на вбивство і це на нашу думку може бути порушенням саме права на життя. Дії щодо захисту життя мають бути

спрямовані на відвернення загрози, а не на легалізацію вбивства. Також, однією з меж встановлених цим тестом є те, що особа має право фізично захищати своє життя тільки як крайній метод (ця межа є схожою з такою в Кримінальному кодексі). На відміну від української нормативної бази, цей тест встановлює заборону на так звану «першу дію», тобто особа не може захищати своє життя у вигляді фізичної протидії, якщо нападником не було здійснено жодних кроків. Ну і як і в українському законодавстві застосовано принцип пропорційності дії щодо вчинюваних нападником посягань. Загалом, можемо сказати, що межі, які встановлені цим тестом більше спрямовані на розуміння особою можливості саме позбавити нападника життя. Це є логічним та послідовним, адже в більшості випадків аби зупинити посягання на життя необхідно діяти саме з метою захисту власного життя, а не перейматися застосованими щодо нападника фізичними заходами.

Якщо підсумувати, то ми бачимо, що встановлені межі захисту життя доволі сильно відрізняються в Україні та США. Це викликано зокрема ставленням американського суспільства стосовно захисту їхньої власності та життя зокрема. Україна ж перейняла практику країн Європейського союзу, де всі дії спрямовані на збереження життя людини, навіть, якщо вона є нападником.

Загалом, опираючись на все вище сказане, можна поділити межі захисту життя на дві категорії: межі щодо вбивства нападника та межі щодо використання сили. Перша категорія є доволі зрозумілою та чітко виписаною. Вона встановлює межі (а краще сказати, знімає їх) щодо ситуацій коли людина для захисту власного життя може вбити свого нападника чи нападників. Друга ж категорія є спірною та викликає питання щодо реалізації права на захист життя в ситуаціях коли протиправне посягання не підпадає під першу категорію меж. Основна проблема цієї категорії – це заборона застосовувати дії, що не відповідають небезпечності посягання. Така заборона може призвести, як ми писали вище, до внутрішнього нерозуміння особою, що захищається, які дії будуть пропорційними до дій нападника. Людина, аби захистити власне життя, доволі часто діє за допомогою інстинкту самозбереження, який полягає в тому, що для застосування

використовуються усі доступні інструменти. Саме таким чином людина може захистити своє право на життя, а вказана категорія меж ставить такий захист під питання.

2.3. Реалізація права на захист власного життя під час збройних конфліктів та регламентація такого права

Розглянувши питання історичного розвитку, сучасної регламентації та меж захисту особою власного життя від протиправних посягань, наразі варто перейти до одного з найболючіших питань, що стосується даного питання – реалізація цього права під час збройних конфліктів.

Це питання стало особливо актуальним для українців на початку 2022-го року. 24 лютого минулого року кожен українець прокинувся від вибухів російських ракет. Почалося повномасштабне вторгнення Російської Федерації, яке супроводжувалось численними порушеннями прав та свобод людини. Одним з таких порушень стало незаконне позбавлення цивільного населення права на життя. Незважаючи на міжнародні нормативно-правові акти, учасниками, яких є і Російська Федерація, агресор не дотримувався правил ведення війни і цинічно порушував норми міжнародного гуманітарного права. Такі дії призвели до смерті тисяч осіб, які стали жертвами цієї війни.

В контексті сучасних бойових дій, варто розглянути як особа може захищати своє життя в умовах збройного конфлікту і чи здатна вона це робити. Життя – це головна людська цінність, яка формує усі належні людині права. Право на життя закріплено у всіх міжнародних документах, що стосуються прав людини. Однак, не варто забувати, що право на життя не є абсолютним і може бути обмежене як державою (вбивство під час законного затримання), так і самою особою (захист життя в порядку необхідної оборони). Збройні конфлікти (на рівні з протиправним посяганням на життя з боку інших

осіб) є головними загрозами для реалізації права на життя. Саме тому, як складовою права на життя, особа користується правом на захист власного життя. Однак, виникає питання чи може особа захистити своє життя під час війни?

На відміну від звичайного мирного життя, під час збройного конфлікту реалізація права на захист власного життя стикається з певними труднощами, що пов'язані з природою воєн. В цивільному житті особа реалізує своє право на захист керуючись межами, які ми описали вище. Основна межа – це захищати життя пропорційного до протиправних посягань. Однак, під час збройного конфлікту, ці межі фактично не діють, адже застосовуються правила міжнародного гуманітарного права. Природа збройного конфлікту полягає в тому, що на полі бою править сила, а не право. В той же час поле бою може знаходитися в будь-якій точці країни, чи то місто, чи поля та степи. Опинившись в межах поля бою, особа не має тих соціальних гарантій, які їй надає держава. Вона опиняється на одинці з окупантом і лише від неї залежить її життя. Звісно, ми можемо послатися на норми міжнародного гуманітарного права, зокрема, на статтю 50 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Ця стаття визначає статус цивільного населення під час бойових дій і вказує, що цивільні особи не є учасниками конфлікту і не можуть вважатися законними цілями для ураження [49]. Однак, як показує досвід, цього правила не дотримуються в повній мірі і цивільні отримують наслідки у вигляді подій у Бучі чи Ізюмі. Тоді виникає наступне питання. Якщо особа не має стовідсоткових гарантій щодо захисту її цивільного життя, то вона має самостійно забезпечувати збереження свого життя? Якщо немає можливості покинути зону бойових дій, то так – збереження життя особи це її відповідальність і вона має зробити все аби захистити свою головну цінність – життя. Право на життя в умовах війни майже беззахисне, а тому особа має опиратися на власні сили. «Рішення міжнародних і національних судів щодо дотримання права на життя під час збройних конфліктів не завжди вносять ясність, оскільки часто вони стають

підставою погроз для урядів припинити участь у міжнародних механізмах захисту прав людини» [50].

Однак, при захисті власного життя в умовах збройного конфлікту, існує проблема, що може виникнути після завершення будь-якого конфлікту – це кримінальна відповідальність за умисне вбивство. Війна накладає свої відбитки на всі процесуальні дії та іноді призводить до того, що довести наявність саме захисту життя особи, а не умисного вбивства є неможливим. Саме тому, необхідно аби в законодавстві містилися норми, які б дозволяли напряду захищати життя особи саме під час збройного конфлікту.

Після початку вторгнення Російської Федерації, в Кримінальному кодексі України з'явилась новела, яка спрямована саме на можливість особи уникнути кримінальної відповідальності у разі вбивства окупанта. Цією новелою стала стаття 43-1. Її перша частина вказує, що особа не буде нести кримінальної відповідальності у разі нанесення шкоди здоров'ю або вбивству окупанта. Сформульована вона наступним чином:

«Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію» [29].

Таким чином, ця стаття закріпила можливість особи захищати своє життя від дій окупаційних військ. Незважаючи на те, що під час війни право не може реалізуватися так як воно має бути, особа все одно володіє правом на життя, а тому і може його захищати від дій, що їй загрожують. Це може бути як і збройний спротив, так і звичайний фізичний спротив. Війна не є причиною недотримання прав людини, вона є лише підставою зміни можливостей до реалізації цих прав.

Загалом, варто зазначити, що реалізація права на захист життя в умовах збройного конфлікту – це доволі складне наукове питання, яке потребує індивідуального дослідження, адже бойові дії та їх наслідки викликають багато сумнівів про існування

права під час війни взагалі. Якщо опиратися на доктрину природного права, то ми можемо сказати, що людина має право захищати себе в будь-яких ситуаціях і війна не є причиною порушувати право людини на захист. Однак, для формування чіткої точки зору на підняте питання, варто більш детально дослідити цей аспект в окремому дослідженні.

* * *

Підсумовуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що право на захист особою власного життя регламентовано в сучасному світі на достойному рівні. Перш за все, така регламентація будується на формуванні меж захисту життя, відповідно до доктрини найвищої соціальної цінності – життя людини. Ці межі встановлені як закордоном, так і в Україні.

Проте, самі межі викликають питання, щодо їх пристосованості до головної цілі держави – захисту життя особи. Нині, більшість встановлених меж опираються на принцип пропорційності щодо захисту життя. Встановлено, що особа має право захищати власне життя в тих межах, яких достатньо для відвернення небезпеки. Як ми вже зазначали, така позиція може призвести до втрати людиною життя, адже в питанні захисту особи, необхідно діяти миттєво і опиратися лише на головну мету такого захисту – збереження життя. В цьому питанні американські норми права є більш обґрунтованими та стабільними, хоч і мають свої недоліки. Головне, що такі межі встановлені і законодавець по всьому світу рухається саме в бік зміни цих меж на користь особи, що захищає своє життя.

Однак, не варто забувати про сучасні виклики, з якими зіткнулося право на життя. В умовах збройного конфлікту, життя стає неймовірно уразливим для посягання зі сторони окупаційних військ. Не можна констатувати, що право на захист особою власного життя припиняє існувати з початком бойових дій. Навпаки, воно посилює свою роль в житті людини, оскільки вона частіше стикається з небезпеками. Звісно, не варто

стверджувати, що єдиний вихід під час війни це самостійний захист життя. Перш за все, захист життя полягає в уникненні або мінімізації випадків встановлення загроз. Тобто, людина захищає себе (тобто, реалізовує право на захист життя) навіть тоді коли не застосовує насильство, а приймає рішення залишити зону бойових дій. Однак, якщо цей варіант не є реальним, тоді життя повністю переходить в руки свого носія.

ВИСНОВОК

Життя є головною цінністю людини і вже на протязі великого проміжку часу вона бориться за нього найрізноманітнішими способами. З моменту появи перших держав, завдання по захисту людського життя перейшло в юрисдикцію влади країни. Однак, держава не в змозі захистити життя людини повною мірою, адже вона обмежена в ресурсах та можливостях. Сам в випадках коли органи держави не можуть захистити життя, в дію вступає носій цього життя – людина. Вона, через належне їй право, реалізує захист свого життя від протиправних посягань.

Дослідивши історичний шлях розвитку права на захист особою власного життя, ми можемо дійти наступних висновків. З моменту першої регламентації, право на захист доволі сильно відійшло від концепції захисту життя в повній мірі (можливість позбавити кривдника життя). З розвитком природної школи права, кожна держава почала акцентувати увагу саме на тому, що життя є основною соціальною цінністю і позбавляти життя можна лише у крайніх випадках. Оскільки право на застосування сили стало однією з прерогатив держави, в сучасній регламентації увага сконцентрована на встановленні того факту, що кожна особа має право на життя і не може бути позбавлена його. Таким чином, можна сказати, що з точки зору букви закону, право на захист власного життя стало більш обмеженим ніж воно було до цього в різні епохи розвитку людства. Однак, з точки зору духу закону, це право отримало лише певні гуманістичні зміни, які не вплинули на суть – можливість особи самостійно захищати своє життя.

Під час дослідження нами було виявлено дві проблеми, які були створені через недотримання законодавцем принципів верховенства права під час створення статті 36 КК України. Незважаючи на те, що в Конституції України життя людини визнається найвищою соціальною цінністю, законодавець при створенні статті 36 КК України вирішив надати рівні можливості обом сторонам самозахисту. Це призвело до того, що норма діє не так як це має бути в країні, де присутнє верховенство. Перша проблема виражається в недотриманні принципу юридичної визначеності. Ця проблема не дає змоги людині зрозуміти, які наслідки будуть мати її дії при самообороні. Відсутність

чіткого розуміння статті призводить до того, що людина при захисті власного життя впевнена в тому, що якщо держава не може захистити її, то вона може зробити це саме. Однак, як показує судова практика, у більшості випадків, коли людина діє з метою захисту свого життя та здоров'я від протиправного посягання, суди визнають людину, що оборонялася, винною в умисному вбивстві через перевищення меж необхідної оборони. Суди, опираючись саме на недосконалу статтю Кримінального кодексу, вважають, що при обороні були задіяні методи, що «явно не відповідають наявній обстановці». Таким чином, через ситуацію, що склалася, не розуміючи як діяти, громадяни мають на вибір лише дві можливості: дотриматися приписів статті 36 КК України і піддати своє життя небезпеці, або захистити себе та стати злочинцем. Для того аби виправити цю ситуацію потрібно кардинально змінити ставлення до необхідної оборони як явища. Аби особа розуміла як їй діяти в небезпечній ситуації, необхідно уникати суб'єктивних приписів, таких як «необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання». Такі приписи вводять особу в оману і не дають їй чіткої картини наявних в неї можливостей. Необхідно повністю змінити статтю 36 таким чином, щоб вона захищала саме жертву, а не нападника. Необхідно переглянути ставлення держави до можливості особи самостійно обороняти власне життя, адже життя є найбільшою цінністю, яку не можна розмінювати на життя нападника.

Це ж стосується можливості громадян застосовувати зброю проти нападників. У більшості випадків нападник вже перебуває в кращому становищі чим жертва, а тому остання повинна мати законне право використовувати наявну в неї зброю для захисту власного життя та здоров'я. Таким чином, в законодавстві буде встановлено рівність стосовно захисту життя за допомогою зброї. Нині, законно використовувати зброю проти зловмисника мають права лише працівники правоохоронних органів. В той же час, ч.5 ст.36 КК України дозволяє застосовувати зброю лише в конкретних випадках. Законодавець не врахував, що зброя – це інструмент захисту, а коли її дозволено використовувати лише в декількох випадках, її сенс зникає, що ставить під загрозу життя

її власника. Нині в Україні кожному громадянину, який досяг 21-го віку дозволено володіти зброєю, а тому, можна констатувати, що можливість для захисту від протиправних посягань є у кожного. Однак, стаття 36 КК України обмежує таку можливість, через недотримання принципу рівності в питанні захисту життя за допомогою зброї. В такому випадку, варто змінити статтю 36 таким чином, аби застосування зброї стало можливе при будь-якому посяганні на життя, здоров'я чи власність. Оскільки життя це найвища цінність людини, то і захищати його варто всіма способами без роздумів та бажання зберегти життя нападника.

Для сучасної регламентації права на захист власного життя було встановлено межі захисту життя, які відповідають доктрині гуманізму. Основна характеристика таких меж – це пропорційне застосування сили під час захисту життя. Така межа покликана унеможливити зловживання права на захист та захистити навіть життя особи, що здійснює посягання. Ці межі мають свої проблеми, які ми описали вище, однак, нині ми бачимо, що суспільство та законодавство рухається в напрямку розширення цих меж для більш ефективного захисту особою власного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закони Ману (Священні книги Сходу, том 25), 140 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manu.pdf?PHPSESSID=6n7pg1ihf0ntb05apv3e7s6fk3 (дата звернення 18.01.2024 року).
2. Томсинов В. А. Государство и право древнего Египта. М.: Зерцало-М. 2011. 512 с.
3. Авдиев В. И. История древнего Востока. Москва : Гос. изд-во полит. лит. 1953. 758 с.
4. Нерсесянц В. С. История политических и правовых учений: Древний мир. Москва: Наука. 1985. С. 213-214.
5. Платон. Сочинения в четырех томах. Т.3 Ч.2. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко». 2007. 391 с.
6. Дынник М. А. Материалисты древней Греции: Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. Москва: Госполитиздат. 1955. 224 с.
7. Цицерон М. Т. Речи. В 2-х т. Т. II. Годы 62-43 до н. э. Москва: Наука. 1993. С. 223-224.
8. ДИГЕСТЫ ЮСТИНИАНА. Титул I. О правосудии и праве. URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/VI/520540/Digestae_Just/1/text1.htm. (дата звернення 27.01.2024 року).
9. Гуржій І. О. Хрестоматія з історії Української РСР. У 3 т. Київ: Рад. шк. 1959. С. 33-35.
10. Чайковський А. С. Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2003. С. 27-30.
11. ВЕЛИКАЯ ХАРТИЯ ВОЛЬНОСТЕЙ (1215 г.). URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XIII/1200-1220/Magna_charta1215/text2.phtml (дата звернення 30.01.2024 року).
12. Корецкий В. М. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. Москва: Госюриздат. 1961. С. 467-468.

13. Benedict R. *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*. Boston, MA : Houghton Mifflin, 1946. 360 p.
14. Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. *Соборное уложение 1649 года*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 139. 1961. С. 290-291.
15. Гроцій Г. Про право війни та миру. Книга перша: https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf. (дата звернення 04.02.2024 року).
16. Локк Дж. Два трактати о правлении. URL: <https://chitaka.com.ua/knigi/dva-traktaty-pro-pravlinnya/#chitat-online-chitalka> (дата звернення 06.02.2024 року).
17. Монтескье Ш. Л. *О духе законов*. Москва: Мысль. 1999. С.122-123.
18. Поправка II до Конституції США 1787 року. URL: <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm>. (дата звернення 06.02.2024 року).
19. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>. (дата звернення 11.03.2024 року).
20. Адо А. В. *Документы истории Великой французской революции*. Т.1. Москва: Издательство Московского университета. 1990. С. 216-227.
21. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення 07.02.2024 року).
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. (дата звернення 07.02.2024 року).
23. Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949 г. URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/const_germany/ doc.pdf. (дата звернення 07.02.2024 року).

24. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 07.02.2024 року).
25. Code pénal (version consolidée au 1er janvier 2014). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/342991>. (дата звернення 23.03.2024 року).
26. German Criminal Code. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0165. (дата звернення 23.03.2024 року).
27. Randall, Mark; DeBoer, Hendrick (April 24, 2012). "The Castle Doctrine and Stand-Your-Ground Law". URL: <https://www.cga.ct.gov/2012/rpt/2012-R-0172.htm>. (дата звернення 23.03.2024 року).
28. Parliament of the Czech Republic (2002), Act No. 119/2002 Coll., on Firearms and Ammunition (in Czech), Prague, archived from the original on 18 August 2016, retrieved 18 January 2014. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2002-119>. (дата звернення 23.03.2024 року).
29. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р., № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n158> (дата звернення 029.03.2024 року).
30. ДОПОВІДЬ ПРО ПРАВОВЛАДДЯ, Ухвалено Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні, Венеція, 25–26 березня 2011 року. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) . (дата звернення 01.02.2024 року).
31. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 14.03.2019 року № 466/749/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79829810> . (дата звернення 02.04.2024 року).
32. Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 14.05.2019 року № 527/747/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81094835> . (дата звернення 02.04.2024 року).

33. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 08.08.2022 року № 369/5155/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105107991> . (дата звернення 02.04.2024 року).

34. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпро від 03.06.2010 року № 1-130/2010. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50983531> . (дата звернення 02.04.2024 року).

35. Вирок Овруцького районного суду Житомирської області від 26.04.2012 року № 617/4026/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25053835> . (дата звернення 02.04.2024 року).

36. Вирок Рахівського районного суду Закарпатської області від 14.05.2014 року № 305/2645/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51385977> . (дата звернення 02.04.2024 року).

37. Вирок Овруцького районного суду Житомирської області від 27.06.2014 року № 286/2207/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/38911923> . (дата звернення 02.04.2024 року).

38. Вирок Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 19.04.2016 року № 389/3899/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56472621> . (дата звернення 02.04.2024 року).

39. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 02.10.2023 року № 636/3463/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113140520> . (дата звернення 02.04.2024 року).

40. Вирок Дзержинського районного суду міста Кривого Рогу від 03.01.2023 року № 210/936/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107642808> . (дата звернення 02.04.2024 року).

41. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 24.04.2017 року № 303/4651/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65462572> . (дата звернення 02.04.2024 року).

42. Вирок Жовтневого районного суду міста Дніпра від 16.03.2017 року № 201/70/17-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64720964> . (дата звернення 02.04.2024 року).

43. Вирок Баштанського районного суду Миколаївської області від 18.08.2020 року № 468/269/20-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90432119> . (дата звернення 02.04.2024 року).

44. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва: Статут, 2000. 411 с.

45. Свєрдлык Г., Страунинг Э. Хозяйство и право. 1999. № 1. С. 34–38.

46. Глущенко П.П. Правовая самооборона (проблемы социально-правовой защиты прав, свобод и интересов граждан). СПб., 1999. 404 с.

47. Постанова ВС України від 19 квітня 2018 р. по справі № 722/1981/16-к. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73627768> (дата звернення 10.03.2024).

48. ЧТО КАЖДЫЙ ГРАЖДАНИН США ЗНАЕТ О ПРИМЕНЕНИИ ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ. URL: <https://economistua.com/chto-kazhdyj-grazhdanin-ssha-znaet-o-primenenii-ognestrel'nogo-oruzhiya/> (дата звернення 11.03.2024 року).

49. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 14.03.2024 року).

50. Право на життя в умовах війни?! URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/> (дата звернення 14.03.2024 року).